

JAARGANG II

1947

AFLEVERING 5

DE NIEUWE STEM

ONDER REDACTIE VAN:

N. A. DONKERSLOOT

O. NOORDENBOS

H. J. POS, JAN ROMEIN

J. SUYS

VICTOR E. VAN VRIESLAND

W. F. WERTHEIM

VAN LOGHUM SLATERUS' UITGEVERSMIJ N.V.
ARNHEM

DE NIEUWE STEM, Maandblad voor Cultuur en Politiek, verschijnt zoveel mogelijk de eerste van iedere maand. Men wordt verzocht kopy enz. niet te zenden aan de redacteurs persoonlijk, maar aan het Secretariaat der Redactie:

SJOERD LEIKER, Hoofdstraat 127, Driebergen.

Telefoon 8687 K 3438

Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopy zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Jan.—31 Dec. en kost f 5.—* per kwartaal franco per post in het binnenland; voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse universiteit f 3.75* per kwartaal; de prijs van afzonderlijke nummers is f 2.15*.

De omvang bedraagt voorlopig 4 vel per afl.

Het adres der Administratie is: VAN LOGHUM SLATERUS' UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V. ARNHEM.

AAN DE MEDEWERKERS:

Nu de nieuwe spelling wettelijk is ingevoerd, zal ook de Nieuwe Stem tot het gebruik van deze spelling overgaan. De Redactie verzoekt alle medewerkers daarmee rekening te houden en hun kopy voortaan in de nieuwe spelling in te zenden. De Redactie

INHOUD VAN DIT NUMMER

	Bladz.
Dr M. van Blankenstein	} Antwoord op Duitsland-enquête 257
Mr J. Zaaijer	
H. J. Pos	Vorm en Maat. 265
M. Mok	Verzen. 282
Sonja Prins	Verzen. 284
Louis de Bourbon	Sonnet. 287
Theun de Vries	Het feest van het kind 288
J. W. Bezemer	Industrialisering en arbeidsproblemen in de U.S.S.R. 301

Bonae Litterae:

E. H. Carr, The sowiet impact on the Western world; Leopold Schwarzschild, ABC van een nieuwe wereld; Paul Hazard, La pensée européenne au 18 ième siècle; H. L. Mencken, Treatise on the gods; P. Schmid-Ammann, Der politische Katholizismus. 314

ENQUÊTE OVER DUITSLAND

In dit nummer heeft de redactie, na van de schrijvers toestemming hiervoor te hebben verkregen, een tweetal antwoorden op de enquête over Duitsland in hun geheel geplaatst.

In volgende nummers zullen opnieuw enkele stukken, die voor afzonderlijke publicatie in aanmerking komen, worden opgenomen, waarna dan in een slotartikel van de redactie een verwerking zal worden gegeven van de meningen en gezichtspunten, die naar voren werden gebracht.

Ten dienste van lezers, die het vorige nummer niet bij de hand hebben, volgen hier onder nogmaals de vragen.

I. Acht gij schadevergoeding *a)* in elk geval gewenst of *b)* meent gij dat eventueel een blijvender Nederlands belang het wenselijk maakt, van schadevergoeding af te zien? Indien gij schadevergoeding voor ons land gewenst acht, hoe stelt gij U die dan voor?

II. Acht gij annexatie *a)* in elk geval gewenst, *b)* slechts gewenst indien schadevergoeding op andere wijze onmogelijk blijkt? Indien gij haar gewenst acht, kunt gij U dan met het desbetreffend regeringsvoorstel verenigen?

III. Hoe denkt gij U de waarborgen tegen nieuwe Duitse agressie? Of zijt gij van oordeel, dat de nederlaag en haar gevolgen zelf voldoende waarborgen bieden tegen een herhaling van '40?

IV. Wat dunkt U de meest gewenste intern-politieke organisatie-vorm voor het Duitse Rijk, *a)* meent gij dat de eenheidsstaat moet worden hersteld en zo ja, in welke omvang, *b)* wanneer gij voor een federatieve organisatie-vorm zijt, stelt gij U die dan voor als een bondsstaat of statenbond? Wat moet dan volgens U de omvang van de federatie zijn en welke haar samenstellende delen?

V. Meent gij dat de Duitse industrie bij haar herstpogingen ongemoeid moet worden gelaten of wel dat zij moet worden beperkt en zo ja in welke mate? Acht gij socialisatie van het Duitse bedrijfsleven gewenst en zo ja, moet deze volgens U gecentraliseerd of gedecentraliseerd zijn?

VI. Denkt ge U Duitsland als gelijkgerechtigd lid van de UNO en zo ja binnen welke termijn? En waarvan stelt gij die termijn afhankelijk?

VII. Zijt gij van oordeel, dat de democratische heroriëntering van Duitsland *a)* van krachten in het Duitse volk zelf kan uitgaan, *b)* slechts het werk van bewuste wederopvoeding door het buitenland kan zijn, *c)* een combinatie van *a)* en *b)* kan en moet zijn en zo ja, hoe stelt gij U dit dan voor?

VIII. Acht gij een herstel van het geestelijk verkeer met Duitsland gewenst? Zo ja, meent gij dat dit reeds nu op voet van gelijkheid kan worden hersteld? Indien gij dit laatste ontkent, wanneer meent gij dan? En langs welke weg en onder welke voorwaarde denkt gij U dit herstel?

IX. Acht gij een gunstige ontwikkeling van het Duitse probleem eigenlijk wel mogelijk zonder een goede verstandhouding tussen de Grote Drie?

ANTWOORD VAN DR M. VAN BLANKENSTEIN:

1. Het eischen van een schadevergoeding lijkt mij in ieder geval gewenst. Duitsland is er de vorige keer in geslaagd aan een schadeloosstelling te ontsnappen. Die heeft het met groote behendigheid afgewenteld op de volken, die het daarvoor leeningen hebben verstrekt. Het mag geen axioma worden — wat het voor de Duitschers voor het overige reeds is — dat schadeloosstelling in werkelijkheid nooit kan worden geïnd. Ik zie geen enkele reden, waarom Nederland van het eischen van een schadeloosstelling afstand zou doen, daar het herstel van Duitsland daardoor niet extra zal worden vertraagd. Immers onze schadeloosstelling zou moeten komen uit een totale schadeloosstelling, die men trachten zal uit Duitsland te halen. Doen wij afstand van onze eisch, dan heeft dit slechts ten gevolge dat de portie van anderen iets grooter kan worden. Het betoog van Nederlanders, dat wij van Duitsland geen schadeloosstelling moeten eischen aangezien zijn herstel voor ons belangrijker is dan eenig bedrag aan schadeloos-

stelling is daarom verkeerd gezien. Dat echter is niet het eenige dat er tegen te zeggen is. Deze bezorgdheid voor Duitschland komt voornamelijk voor bij lieden, die zelf verwachten in hun zaken veel geld aan Duitschland te verdienen. Het is niet enkel zorg voor de toekomst van Nederland, die hen zoo doet spreken maar, misschien onderbewust, meer nog, het belang van hun zaak. Vroeger hebben deze lieden ons volk eerst ten doode gedoemde marken verkocht, naderhand hebben zij ons volk Deutsche leeningen aangepraat, waarvan zij moesten weten, dat zij een twijfelachtige geldbelegging waren en die tegen de economische belangen van ons land zijn gebruikt.

2. Annexatie lijkt mij in elk geval ongewenscht tenzij men annexeren kan zonder bevolking. Uitmijning van bevolking is een onmogelijkheid. Daarom komt m.i. slechts het voor inpoldering geschikt gebied in de streek van de Dollart daarvoor in aanmerking. Schadevergoeding en inlijving van bevolking hebben niets met elkaar uitstaande. Economische concessies lijken mij gewenscht, maar zijn niet met bevolkt gebied te compenseren.

3. De nederlaag en haar gevolgen zijn geen waarborg tegen herhaling van 1864, 1866, 1870, 1914 en 1940. Het tegendeel is waar. De klasse van machtige en rijke militaristische imperialisten is door het verlies van een overgroot deel van haar bezittingen tot een klasse van militaristische, imperialistische desperado's geworden. Hun denken is sedert bijna een eeuw geconcentreerd op machtsuitbreiding en is daarbij steeds ambitieuzer geworden. Hitler is bijna geslaagd. Hij heeft gefaald door een reeks kapitale fouten, die zij ten volle beseffen en die hun geregeld studieobject zullen vormen. De lijnen van hun denken zijn op het oogenblik gemakkelijk te raden. Hun hoop moet gevestigd zijn op nieuwe politieke constellaties in de wereld en methoden van oorlogvoering waarvan niemand nog het karakter kan gissen. Wij hebben geen reden te gelooven dat het Deutsche volk onder alle omstandigheden hun leiding zou verwerpen.

4. Zou als antwoord een lijvige brochure eischen. Ik ben voor een federatieven organisatievorm. De woorden Bondsstaat en Statenbond lijken me algemeenheden. Een Statenbond was bijv. ook de

Volkenbond. Bondsstaat heetten de deelen van het oude Deutsche Rijk. Scheidt men de Deutsche volkeren, dan zal dit eenigszins het effect hebben van atoomsplitsing. Zoowel het centrifugale effect als de centripetale kracht zullen gevaarlijk zijn. Men moet Deutschland niet versplinterd, maar in zes à tien organisch verantwoorde staten ingedeeld, aan een eenheid helpen, waarbij de onderdeelen zooveel autonomie moeten bezitten, dat een versmelting niet meer mogelijk is. De organische indeeling is daarbij van groot belang daar voor het handhaven van het federatieve karakter oude regionale gevoelens te baat genomen moeten worden. In de Republiek van Weimar was de federatieve constructie te zwak aangezien de dynastieën, die in het keizerrijk de onaantastbaarheid der federatie waarborgden, verdwenen waren. Meer waarborgen tegen versmelting zijn dus vereischt.

5. De Deutsche industrie kan bij haar pogingen tot herstel niet losgelaten worden. Anders werkt men het ontstaan in de hand van bedrijven die zich op een ongelegen oogenblik als oorlogsindustrie in hyper-modernen zin zullen ontpoppen. Het gevaar is te grooter omdat het niet enkel een Duitsch gevaar is. De Duitschers zullen altijd helpers vinden in de buitenwereld en vooral ook in ons land, als er aan hen geld te verdienen is. Een voorbeeld daarvan hebben de onbeperkte leveranties geleverd van buitenlandsche firma's aan de Deutsche oorlogsindustrie. De Deutsche inkoop in de laatste jaren vóór 1940 droegen een volmaakt ondubbelzinnig karakter, maar wat betaald kon worden werd geleverd. Onze havens waren gelukkig met een bedrijvigheid, die ten deele veroorzaakt werd door redenen, die ook bij ons niet onbekend konden zijn. Socialisatie van het Deutsche bedrijfsleven is gewenscht; maar gedecentraliseerd. Anders maakt men Deutschland tot een reusachtig kartel waarvan de centrale leiding in verkeerde handen kan komen en voor verkeerde doeleinden kan worden gebruikt.

6. Deutschland moet na het sluiten van de vrede verplicht zijn tot de UNO toe te treden, en dan als gelijkgerechtigd lid, zonder recht van veto natuurlijk. Het sluiten van de vrede mag niet worden overhaast aangezien ervaring heeft geleerd dat het Deutsche volk aangegane verplichtingen slechts onder dwang uitvoert. Als de

vrede definitief tot stand komt, moet Duitschland zijn voornaamste verplichtingen reeds vervuld hebben. Anders krijgt men de toestand van na de vorige oorlog toen verschillende sancties van militairen aard op Duitschland moesten worden toegepast terwijl er in naam een vrijwel normale vredestoestand heerschte. Ik stel mij dus voor verschillende fasen: in de eerste phase wordt een Duitse regering gevormd onder scherp geallieerd toezicht. Dan komt de periode van de stabilisatie van Duitschland in zijn nieuwen federatieven vorm. In dien tijd worden de vredesvoorwaarden bepaald. Het is dus een vrede in trappen. De laatste phase vóór de definitieve vrede is die van de uitvoering der voorwaarden, nog steeds onder geallieerd toezicht. De uiteindelijke vrede moet een echte vrede zijn. Dan hoort Duitschland ook in de UNO thuis, het mag er zelfs niet buiten blijven.

7. Het woord *wederopvoeding* van het Duitse volk lijkt mij misplaatst. Het moet worden *opgevoed* tot een politiek individualisme, dat het nooit bezeten heeft. Het gemis daarvan heeft de autocraten en den Führer mogelijk gemaakt. Daarom ook droeg de democratie van Weimar de kiem van haar ondergang in zich. Dit is een lijnrecht proces geweest. Het lijkt mij verkeerd de buitenlandsche opvoeding der Duitschers al te opzettelijk te maken, want dan heeft deze geen effect. Geen volk heeft wil van buitenlandsche opvoeding als het er niet zelf om vraagt. Een van de dwaaste dingen is de Duitschers te willen opvoeden met systematische cursussen van menschen, die allen Duitsch met een vreemd accent spreken. Dit voert de heele opvoeding ad absurdum. Een goed ding ware reeds, goed Duitsch schoolonderwijs van eenige vreemde talen, waarvoor Engelsch in de allereerste plaats in aanmerking komt en daarnaast ook het Fransch. Dan zullen de Duitschers in hun ijver om deze kennis te verbeteren en te gebruiken, zelf prijs stellen op het stelsel van buitenlandsche „lectures”, die hun Westersch denken zonder vertoon van opzettelijkheid zullen indruppelen. Het zal een lang proces zijn.

8. Uit het antwoord op punt 7 blijkt dat het herstel van het geestelijk verkeer met Duitschland een noodzakelijkheid is. Een verkeer op voet van gelijkheid zal voor geruimen tijd onmogelijk zijn.

Dit zou er op neer komen dat men de Duitschers onmiddellijk in de gelegenheid stelde hun propaganda te hervatten. Deze propaganda hoeft niet een plompe vorm te hebben van nazi-propaganda. Zij kan voorloopig van defensief karakter zijn tegenover rechtmatige eischen van de slachtoffers van Duitschland. Daarin zijn de Duitschers heel knap. Hoe goed zijn zij er na de vorige oorlog in geslaagd ook in Nederland een tegenover hen sceptisch gestemd publiek aannemelijk te maken dat zij tenslotte slachtoffers waren der geallieerden. Men zal nog geruimen tijd beter doen met de afkeer van ons publiek voor het Duitsche in kracht te laten. Dat heeft zeker tal van nadeelen van allerlei aard. Men heeft echter slechts de keus tusschen twee uitersten: Duitsche infiltratie of afstooting van het Duitsche. De infiltratie blijft een gevaar zoolang de Duitschers geen resultaat vertoonen van een opvoedingsproces. De infiltratie is te gevaarlijker omdat zij hier altijd steun zal vinden bij lieden, die, op zichzelf mogelijk niet pro-Duitsch gezind, toch in „bevordering der betrekkingen” voordeel voor hun zaken verwachten.

9. Een gunstige ontwikkeling van het Duitsche probleem is zeer zeker niet mogelijk zonder een goede verstandhouding van de Groote Drie. Dit vormt een der grootste moeilijkheden voor de oplossing van het Duitsche probleem, daar een goede verstandhouding tusschen de groote drie op zichzelf een probleem vormt dat eenigszins lijkt op de kwadratuur van de cirkel. Men kan over het diepgaand verschil tusschen het zoo consequente en harde Russische totalitarisme, de oude Westersche vormen van individualisme en het Amerikaansche commercialistische hyper-individualisme mooi heenpraten, de oude moeilijkheden, die sedert een eeuw zoo weinig in hun verschijnselen zijn veranderd, worden daardoor niet opgeheven.

ANTWOORD VAN MR J. ZAAIJER:

De vragen van Uw Duitschland-enquête zou ik als volgt willen beantwoorden.

I. Terwijl een volledige schadevergoeding uiteraard is uitgesloten acht ik het in elk geval gewenscht, dat Nederlands recht op schade-

vergoeding, en Duitschlands plicht om schade te vergoeden, worden geëffectueerd. Terwijl het bedrag ervan mede afhankelijk zal zijn van Duitschlands betalingscapaciteit mag, om der wille van de zuiverheid van de Nederlandsch-Duitsche verhouding tot in een verre toekomst, het element van begane misdaad en verplichting om dit goed te maken uit die verhouding niet worden geëlimineerd. De vergoeding zal moeten geschieden in een vorm, waarin sabotage door den schuldige onmogelijk wordt gemaakt, dus exploitatie door Nederland zelf van Duitsche welvaartsbronnen.

II. Annexatie is in elk geval gewenscht, opdat de geestelijke instelling tegenover Duitschland, die wij voor 1940 hadden, niet kan terugkeeren, doch wij ons permanent het bestaan van een Nederlandsch-Duitsche tegenstelling en van een Duitsch gevaar bewust blijven. Op zichzelf zal deze annexatie geen stof geven, belangrijk genoeg voor een conflict, wel kan zij het voorwendsel zijn voor een conflict dat, als Duitschland zich weer krachtig genoeg voelt, ook zonder annexatie even goed weer zal komen, als het in 1940 kwam. Als het voorwendsel aanwezig is, dat iedereen kan zien, zullen wij het gevaar blijven beseffen, anders slapen wij weer in. Daarnaast staan natuurlijk de feitelijke voordeelen van de annexatie.

Het is ongewenscht, over de mérites van het regeeringsvoorstel te discussieeren. Het betere is de vijand van het goede. Nederland moet in zijn geheel gaan staan achter het voorstel, zooals het nu eenmaal gedaan is, en dat zodoende het eenige is, dat internationaal gezien in aanmerking komt. Over de vraag, of iets anders beter zou zijn geweest, heb ik overigens geen oordeel.

III. Wij hebben genoeg ervaren, dat nederlaag en haar gevolgen geen waarborgen bieden tegen nieuwe Duitsche agressie. Als eenige waarborg zie ik permanente internationale contrôle. Zie ook ad VII.

IV. De interne organisatie van Duitschland zal in de eerste plaats afhankelijk zijn van de machtsverhouding en de onderlinge verstandhouding der Duitschland bezettende groote mogendheden. Ook de wenschelijkheid der organisatievorm hangt vooral hiervan af. Een Duitsche eenheid onder Russische leiding ware beslist een gevaar, hoe zeer die eenheid op zich zelf ook wenschelijk ware.

Het probleem van de Deutsche organisatie is geen Duitsch probleem, maar een weerspiegeling van de verhouding der Grooten. Contrôle van de Westelijke geallieerden is niet primair contrôle op Duitschland, maar tegenwicht tegen Rusland.

Als zuiver Deutsche zaak gezien is het niet een zaak van zich mengen in staatkundige organisatie, maar van het onthouden van middelen tot agressie. Men late de Duitschers hun staatsinrichting maken zooals zij willen en oefene effectieve contrôle op de industrie enz.

V. Zie antwoord op IV. Voorkomen moet worden dat een industrie opkomt, die voor oorlogvoering een basis geeft. Al-of-niet socialisatie is een politieke leuze, hoogstens een politiek vraagstuk, in elk geval niet iets dat uit een oogpunt van internationale verhoudingen van belang is.

VI. Dit ligt in een zoo verre toekomst, dat het geen nut heeft daar thans al een oordeel over te willen hebben.

VII. Aan verandering van een volkskarakter geloof ik evenmin, als aan de verandering van het karakter van een volwassen mensch. Democratie is een leuze van onzeker inhoud, en in elk geval voor een Duitscher zonder bezieling. Dit volk zal steeds een krachtige leiding noodig hebben. Bij goede leiding is het een goed volk. Het is een groot geluk, dat de bakermat van den Pruisischen geest is vernietigd, en te hopen dat deze geest de andere deelen van het land nog niet definitief heeft vergiftigd. Wellicht zullen Hannover en Rijnland in het nieuwe Duitschland de leiding kunnen nemen. Voorloopig is het meest dringend, dat men de Duitschers door menschen, die hun mentaliteit begrijpen, laat beheeren overeenkomstig hun karakter en het geleuter over democratie stopzet.

VIII. Herstel van geestelijk verkeer zal op den duur gewenscht zijn, als beide partijen daar door den tijd rijp voor zijn geworden. Forceeren van dit verkeer, het „gaan herstellen”, wekt slechts ergernis en verdere verwijdering.

IX. Zie ad IV. Ik acht de ontwikkeling van den toestand in Duitschland voornamelijk afhankelijk van de verstandhouding tusschen de Groote Drie.

H. J. POS
VORM EN MAAT

Een beschouwing over het tegenwoordige leven

Een grondtrek van alle menselijk leven is, dat het vormen heeft, waarin alle impulsen en energieën worden opgevangen en gecanaliseerd.

De vorm moet aanvankelijk het leven hebben gediend en er uit zijn voortgekomen. Men kan zich een betrekkelijk chaotische toestand van de samenleving voorstellen, waarin alle verhoudingen onzeker waren. De mensen leefden in strijd met de dieren en met elkander, elk bezit was onzeker, alles kon worden geroofd, voorraden, wapens, vrouwen, kinderen. In deze toestand moest ieder beducht zijn voor zijn belagers en er op bedacht, zich naar vermogen te verdedigen. De sterkste won daarbij de strijd en de zwakkeren moesten zich tevreden stellen met wat hij voor hen overliet. Echter bleef dit niet zo, de sterkere zag zijn kracht verminderen, zijn invloed tanen en moest zijn plaats af staan aan een andere sterke of wel hij werd door een samenspanning van zwakken overweldigd. Steeds waren de verhoudingen wankel, totdat het bewustzijn van recht optrad, waardoor de onrust werd verminderd. Het recht verklaarde, dat wat eenmaal was verworven zo moest blijven, dat niemand zo maar iets mocht worden ontnomen en dat ieders bezit tegen aanvallen moest worden beschermd van gemeenschapswege. Dit werkte evenwicht stichtend: als de status quo van bezits- en machtsverhoudingen wordt vastgelegd, dan mogen oorspronkelijk de krachtsverhoudingen dien status in al zijn ongelijkheid hebben teweeggebracht, voortaan is ook de zwakkere beschermd en de kans, dat hij alles zal verliezen is niet groot meer. Er is met het recht een zekerheid ingetreden, die aan alle leden der samenleving welkom is behalve aan diegenen, die tot iedere prijs bereid zijn om hun krachten in den strijd te werpen en daarbij alles te wagen. Het recht is een voorbeeld van wat men een vormbeginsel der samenleving kan noemen. Het is een vorm, die boven de driften, de ondernemende begeerten en de dekking zoekende bevreesdheden uitgaat, die de eerste tempert en de tweede geruststelt. Hoe is deze vorm in het bewustzijn gekomen? Is het

wonder, dat ze om haar heilzame werkingen als een geschenk der goden is gehuldigd, een hulde die echter geen verklaring is, maar juist ons voor het raadsel stelt van een splitsing in de natuurlijke bewustheid, waardoor deze iets toelaat, ja voortbrengt, dat zich richt tegen de oorspronkelijke drijfkrachten en deze tempert. De vorm die het recht is, heet bij de Grieken heilig, van de goden gegeven, door hen beschermd en gehandhaafd. Voor ons, die de goden als ficties begrijpen, blijft het feit over van de betekenis, aan het recht toegeschreven. Wij laten het hier bij de constatering dat in alle samenlevingen de ernst van het recht zich onderscheidt van de krachtsverhoudingen, al heeft het deze tot uitgangspunt en blijft het door sancties op de krachtsverhoudingen betrokken.

Het recht is dus het voorbeeld van een vorm, die zich boven de oorspronkelijke toestand van eenzame en tegen elkaar ingaande strevingen verheft en die remmend en regelend optreedt. Nooit kan het recht de enkeling ten koste van de gemeenschap bevorderen, of het is al onrecht geworden — wat overigens dikwijls voorkomt — nooit kan het recht de driften stimuleren, hoogstens deze toelaten en matigen. De rechtsvorm staat, als hij er eenmaal is, onafhankelijk tegenover de aandriften, maar hij heeft, hoewel tegen deze ingaande, zijn oorsprong toch ook in de psychische energieën. Alles wijst er op, dat dit het geval is. Het recht laat zich, lang voordat het beschreven is en de kunde van speciale uitleggers vergt, in het gevoel gelden of als bindende uitspraak van een hoofd. In beide gevallen is er iets in de psychische dynamiek dat het recht in werking stelt. Waar het als ordenende, een offer vragende tegenkracht optreedt, daar moeten we aannemen, dat de oorspronkelijke energie in staat is om zich te splitsen of liever zich zodanig te verdelen, dat een deel zich vrijmaakt en tegenstroom biedt tegen de oorspronkelijke impuls. Deze tegenstroom werkt heilzaam voor de samenleving, die in evenwicht komt, er worden minder energieën verspild, het leven wordt genietbaarder en meer genoten. Een der verschuivingen is, dat men op den duur zich beter gevoelt bij de vormdwang dan bij de natuurlijke impuls. Men voelt zich veilig bij de eenmaal aangenomen gewoonte van terugdringing van de impulsen. De bevredigingen der matiging zijn groter dan die van de uitleving, die met strijd gepaard gaat. Als de vorm tot algemene heerschappij komt, is de beschaving mogelijk geworden.

De vorm is dan ook wel een grondkenmerk van alle beschaving. Hij regelt alle gedragingen, van de lichaamshouding, gelaatsmimiek en gebaren af tot de hoogste geestelijke uitingen toe. Veelal is er een zekere discrepantie in de mate waarop de verschillende vormgedragingen bij de individuen ontwikkeld zijn. Een volmaakt samengaan van de lichaamsvorm met de geestelijke vorm ontbreekt b.v. bij ons westerlingen, tot schade van de geestelijke vorm, die in plaats van het lichaam te spiritualiseren, nu in dat lichaam een grens en belemmering vindt, terwijl omgekeerd het lichaam zijn hoogste vormvolmaking niet vindt wanneer de geest zijn woonplaats er buiten en niet erin kiest. Er zijn beschavingen geweest en er zijn er nog, waarin deze eenheid van lichaam en geest beter tot haar recht komt. De vorm beheerst alle gedragingen, de bewegingen, de loop, de spraak, de oogopslag en steeds zal men kunnen onderscheiden, hoe in ieder mens de door zijn omgeving geboden vorm in al deze opzichten verbonden is met het hem eigene, maar zo, dat de algemene vorm die de omgeving en het groepsleven opleggen, overheerst. Dat die gemeenschappelijke vorm door de dragers ervan niet wordt opgemerkt, ligt voor de hand. Wanneer zij vertegenwoordigers van andere vormen ontmoeten, merken ze, dat bij dezen de vorm anders is en gaan bevroeden, dat omgekeerd hun eigen vorm door die anderen als afwijkend wordt opgemerkt. De een groep beheersende levensvorm reikt zo diep, dat hij ook en juist het onbewuste zijn omvat en daardoor zijn stempel drukt op die gedragingen en gewoonten, waar men zich geen rekenschap van geeft. Men kan soms iemands landaard herkennen aan de manier waarop hij loopt of zijn jas aantrekt. Zelf maakte ik die ervaring eens in een buitenlandse universiteitsstad, waar iemand zei: aan Uw gang had ik al gedacht, dat U waarschijnlijk Nederlander bent. Hoe bij zulke ervaringen ons kenvermogen werkt is niet gemakkelijk te verklaren, maar het feit is er, dat men aan een vreemdeling vaak eer zijn algemene gedragsvorm opmerkt en op grond daarvan besluit tot zijn landaard dan men de individualiteit doorgrondt: zo sterk spreekt de vorm uit allerlei uiterlijke eigenaardigheden, die bij oplettende en ervaren waarneming als vanzelf tot tekens worden van een innerlijk. Dit innerlijk is iets algemeen, zij het ook dat het zijn grenzen vindt in de kenmerken van de groep, die vergeleken met de kenmerken van méér

groepen omvattende verbanden, op hun beurt weer individueel zijn; maar dit heft het feit niet op, dat deze trekken bij alle leden van een groep min of meer voorkomen. En zó diep is het verband tussen het deel hebben aan het algemene type en het individuele lid zijn van een groep, dat een geprononceerde individualiteit als representant van het type kan optreden: het algemene en het individuele zijn in den regel uiterst nauw met elkaar verweven.

Een peiling van het menselijke zijn op grond van rechtstreekse waarneming blijft steeds beperkt, met hoeveel geoefendheid ze ook wordt gedaan. De aanvulling van een voortgezet contact, waarin de medemens zich door zijn handelingen openbaart, zal steeds nodig zijn. Ook deze zullen echter steeds zowel individuele eigenheid als sociale gevormdheid laten zien. Er zijn ook in het handelen groepsgewoonten, die algemeen zijn en waaraan men iemands toebehoren tot een bepaalde gemeenschap herkent. Steeds is er een misschien moeilijk te omschrijven, maar in de aanschouwing gegeven type te herkennen, dat statische en dynamische trekken omvat. De vorm omvat alle culturen, van de primitieve tot de meest geëvolueerde en we kunnen niet zeggen, dat het leven in zijn lagere beschavingen minder aan de vorm gebonden is dan in de Europese. Veeleer doen zich in de onze duidelijke verschijnselen van vormverlies en ontbinding voor, die we nader willen beschouwen na eerst het andere, met de vorm nauw verwant en even belangrijk aspect te hebben gereleveerd: de maat.

Vormen zijn objectieve, onpersoonlijke machten, waarvan niemand de oorsprong of de insteller kent en waaraan alle zich houden, waardoor althans alle zich min of meer gebonden voelen, zonder dat het in hen opkomt door een wilsbeslissing te weigeren, ze over te nemen of ook maar zich bewust te worden, dat dit mogelijk is. Is het vormelement de onpersoonlijke factor, die aan het individuele leven articulatie en inhoud geeft, er komt toch van de zijde van de enkeling ook een kracht, zonder welke de druk van de sociale vormen geen tegenwicht zou vinden. Noemen we die individuele kracht de maat, dan vatten we onder die term samen al de wijzen waarop de enkeling er in slaagt om een verbinding tot stand te brengen tussen de menigvuldige eisen van vorm, die het leven stelt en de materie, die de persoon is met al de eigenaardigheden, de vermogens en de onvermogens, de neigingen en afkeren waarmee

hij is ter wereld gekomen en die zich hebben bevestigd, voorzover ze niet zijn omgebogen, in de periode van zijn leven, die aan het intreden in grotere verbanden is voorafgegaan. Stellen we tegenover elkaar de vorm-eisen van de samenleving en het ruwe materiaal, dat de menselijke persoon in haar naakte gegevenheid is, dan laten we voorshands buiten beschouwing, dat er een brede spreiding bestaat van gelukkige verbindingen tussen elementaire vormen van leven en onafwijsbare behoeften. Nemen we als voorbeeld de liefde en de arbeid: naast eindeloze botsingen tussen de oorspronkelijkheid en de grilligheid van de eros en het maatschappelijk instituut van huwelijk en gezin zijn er toch ook verbintenissen, waarin het geluk zo groot is, dat er nooit aan gedacht hoeft te worden, dat ze maatschappelijk zijn geregeld en waar dus elk bewustzijn van dwang afwezig blijft. En hoewel bij velen de natuurlijke energie geen emplooi vindt in een werkkring, die volle bevrediging geeft, en inzonderheid de ongeestelijke arbeid waartoe velen gedoemd zijn die bevrediging niet kan bieden, zijn er toch ook en inzonderheid in de vrije beroepen, mensen te vinden voor wie hun werk een dusdanige vreugde is, dat ze verbaasd zouden zijn, er ook nog voor betaald te worden, ware het niet, dat de noodzaak om te bestaan hen met dat feit vrede deed hebben.

Maar hoe belangrijk ook het voorkomen van zulke gelukkige ontmoetingen tussen de strevingen van de enkeling en de werkelijkheid moge zijn, dit ideale passen van de algemene vorm op de individuele maat is weliswaar aanwijzing van een hoogste mogelijkheid, maar niet typerend voor de reële situatie. Juist onze tijd geeft een beeld te zien van verlies zowel aan vorm als vooral ook aan verhouding tussen vorm en maat. Er zijn nog wel gelukkige stervelingen, maar de tijd zelf is rampzalig. Het bewustzijn daarvan doet ons vragen naar de oorzaken en we nemen daarbij aan, dat er gelukkiger tijdperken geweest zijn, waarin de verhouding tussen de objectieve vorm en de subjectieve maat natuurlijker en harmonischer was. Er is sedert de negentiende eeuw een onrust in het leven gekomen, waardoor vorm- en maatverhoudingen beide zijn verschoven en verstoord. Terugziende op de achttiende eeuw met haar nog aan het land gebonden leven, waarin de industrie nog geen rol speelde, met haar nog door geen expansiedrang bezeten staten, de eeuw waarin nationalisme en imperialisme nog niet

waren opgedoemd met hun katastrofale gevolg van twee wereldoorlogen, op die eeuw terugziende zullen we haar gelukkig prijzen alleen reeds wegens de afwezigheid van al deze rampen. De ontwikkeling die tot de objectieve versterking van de beide oorlogen geleid heeft, heeft evenzeer de subjectieve maat aangetast. Naast millioenen levens, die verloren gingen is er de versterking van de innerlijke verhoudingen in hen, die de slachting hebben overleefd. Deze versterking moet noch uit de omstandigheden alleen noch uit het innerlijk begrepen worden, maar uit de wisselwerking van beide. Er dienen objectieve, reële verschuivingen te worden aangewezen, die voor de individuele maat te veel werden, waardoor op zijn beurt weer de vorm aan kracht en vastheid verloor. Er is een wisselwerking tussen omstandigheden, vorm en maat, zodanig, dat op ieder van deze drie factoren gelet moet worden, als het er om gaat de gang der dingen te begrijpen. Zoals de prikkels die oog en oor bij een lange treinrit te verwerken krijgen de vermoeidheid verklaren, die ondanks stilzitten en nietsdoen optreedt, evenzo moeten de talrijke invloeden van mensen en toestanden, die men onvrijwillig ondergaat, worden aangemerkt als oorzaken van de malaise waarin men zich na die contacten soms kan bevinden.

Te veel of te weinig van alle dingen is de steeds zich herhalende ervaring, die we sedert de laatste oorlog maken. Een oorlog bewerkt, dat van wat er te veel was te weinig komt of nog meer, en van wat te weinig te veel of nog minder. Maakt men de balans op, dan is er van alles wat verkeerd is te veel geweest en het is nog toegenomen. Van wat goed was, was al te weinig en er is nu nog minder.

Men mene niet, dat kwalitatieve kanten van de werkelijkheid niets te maken hebben met kwantiteiten. De eerste laten zich in de andere uitdrukken of althans er door aanschouwelijk maken. Bovendien is er een oorzakelijke werking van het aantal op de hoedanigheid. In de eenvoudigste vitale functies is dit zo. Bevrediging slaat door loutere toeneming in verzadiging en tegenzin om. Overal werkt de dialectiek, die bij geleidelijke toeneming, ophoping, versterking ergens plotseling de kwaliteit van het resultaat doet verspringen. De laatste stap van de af te leggen weg is er één als alle voorafgaande, maar hij brengt het gaan tot een einde. Deze wet beheerst de meest elementaire der organische processen en reikt tot in de

hoogste geestelijke. Trachten we, deze stelling te illustreren aan enige ontwikkelingen, die geleid hebben tot de tegenwoordige situatie.

De mensheid is van de dieren hierin onderscheiden, dat ze niet alleen maar een door de natuur voorgeschreven kring van levensfazen in eindeloze herhaling doorloopt. Dit proces is weliswaar de biologische grondslag ook van haar bestaan, maar het diepe verschil is, dat het leven der mensen zich met steeds nieuwe inhouden vult, waartoe de mogelijkheid door ontdekkingen, uitvindingen en instellingen wordt geopend. Zulke mogelijkheden vindt ieder mens bij zijn geboorte aanwezig. Tijdens zijn leven kunnen ze toenemen, zoals inzonderheid blijkt in het tegenwoordige leven, dat in snelle opeenvolging vernieuwingen en ongekende mogelijkheden heeft voortgebracht. Elke vernieuwing is een schepping en in zoverre voor hen die haar tot stand brengen een vreugde. Tevens echter leidt ze tot het onverwachte en dit te meer, naarmate ze belangrijker is.

De snelle vernieuwingen nu van deze en de vorige eeuw hebben verwachtingen gewekt, die in het geheel niet door de werkelijke gebeurtenissen zijn vervuld. De terugwerking van deze vernieuwingen was, dat ze voor andere doelen konden worden gebruikt dan ze waren bedoeld en vooral, dat de beheersing van de uiterlijke wereld geen gelijke tred hield met de verhoging van de innerlijke, integendeel. De menselijke geest is in staat tot uitvindingen gebleken, die zich tegen hem keren. Nadat ze met vernuft zijn tot stand gebracht, nemen ze, bij wijze van compensatie, een deel van de ziel weg, met welker krachten ze blijken te zijn gekocht. Een wereld, die aan geest en ziel beide verloren heeft is overgebleven. Ook hier heeft de toeneming op de kwaliteit ingewerkt en wel in negatieve zin. Het is alles te veel geworden en er is geen aanpassing. De krachten van de persoon schieten te kort bij de vervaarlijke toeneming van prikkels en mogelijkheden. Daardoor wordt het reële buiten ons tot een beklemming voor onze geest. In het ontstaan van zeer grote volken en verbanden is iets, dat imponeert, maar ook iets dat beangstigt. De omgang heeft in grote landen iets vlots, waarin niet meer die schuw voor vreemden is, die men aantreft bij de in kleine gemeenschappen levende mens. Daar staat tegenover, dat die omgang ook onpersoonlijker is en de vorm ervan leger

dan de vertrouwdheid kent, die haar grens en kracht vindt in een beperkte sfeer. Waar ieder met ieder moet en dus ook kan spreken, daar moet de vorm onpersoonlijk zijn. Bij die omvang van menselijk contact is een grens overschreden, waarbij de maat geweld is aangedaan. Men zou terugwillen naar een begrensdeheid, die wel eens drukt, maar die meer warmte geeft.

Een teveel en een te weinig van alles is overal, in alle gebieden van het leven. Er is geen graan en geen steenkool genoeg, althans geen arbeidskracht om ze te delven. Er zijn te veel mensen op de aarde en in ander opzicht te weinig. Er is te veel geld en er zijn te weinig goederen. Zullen we met deze opsomming doorgaan? Ze dreigt vervelend en leeg te worden, want van niets is er juist genoeg, geen enkele behoefte gaat naar haar maat in vervulling. Er wordt gederfd door tallozen, zonder hoop, en genoten, door andere tallozen, zonder maat en daardoor zonder vreugde. Er is werkelijk geen gebied aan te wijzen, waar de maat zonder te kort of te veel wordt vervuld. De algemene ervaringen van de laatste oorlog hebben in elk opzicht het reeds lang in gang zijnde proces ten top gevoerd. De maat der zintuigen is tot barstens toe overschreden door het hels gedoe van bommenwerpers en van slavenarbeid in de fabrieken van de vijand, het lichaam onder de grens van zijn regeneratievermogen gebracht door uithongering in kampen en gevangenissen. Dit alles laat zich wellicht door gunstige condities herstellen. Dieper ligt de geestelijke aantasting, die vooral het hogere gevoelsleven heeft afgestompt. Denken we terug aan rustiger tijden, toen de dood in onze omgeving alleen optrad door natuurlijke oorzaken, ziekte of een ongeluk. Hoe ernstig en bezorgd volgden we bij naaste verwanten en vrienden het proces dat niet te keren bleek en zo groot was ons vermogen tot deelneming, dat het zich ook over onbekenden uitstreckte. Niet alleen de dood trouwens, ook het leven van de medemens had onze meelevende belangstelling. Deze onzelfzuchtige gevoelens zijn gebleken bij de meeste mensen veel meer van bepaalde condities af te hangen dan in een rustig leven kon worden bevroed. Eigenschappen als hulpvaardigheid en medelijden, die in ons land in de periode van welvaart en onzijdigheid vaak zijn betoond en waardoor nu Zwitserland zich onderscheidt, vloeien voort uit een meeleven met de medemens, dat in gunstige omstandigheden iets vanzelfsprekend is. De ervaring heeft

geleerd, dat ook deze verhoudingen gebonden zijn aan een maat. Wanneer om ons heen zeer veel doden vallen, de plotselinge en gewelddadige dood regel wordt en ook het eigen leven weinig zekerheid meer heeft, dan verplaatst zich de aandacht van de stervenden afzonderlijk naar het ze alle omvattend gebeuren, dat van zijn nietsontziende majesteit iets aan de beschouwer meedeelt, waardoor hij ertoe komt, de eerbied prijs te geven voor onverschilligheid. Is het niet zo, dat het sterven van zo ongeteld velen aan de dood een natuurlijkheid heeft verleend, die de eerbiedige deelneming, die enkel van geval tot geval afzonderlijk en langzaam en voor niet te velen mogelijk is, heeft verzwakt? Betekent dit niet, dat wij allen, door een onvermijdelijke aanpassing, de dood van anderen en van onszelf, gewoner, minder erg en belangrijk vinden en is dit dan geen bevrijding ten opzichte van onze vroegere bezorgdheden, die eigenlijk uit het oogpunt van het grote gebeuren enkel maar klein-menselijk waren? Zeker is dat zo, maar er is een keerzijde: de geringe belangrijkheid, waarin het leven is komen te staan, verzwakt niet alleen de bezorgdheid voor eigen en anderer dood, ze vermindert ook die spanning van de krachten, die, geprikkeld door het inzicht in de korthed en onverbiddelijkheid van het eens voor goed eindigend bestaan dit, juist in het aangezicht van de dood, tot zijn hoogste ontplooiing tracht op te voeren. Zo is door de ervaring van onvermogen, om het sterven van zo velen naar behoren te verwerken en er de volle maat van deelneming aan te wijden enerzijds gewonnen, anderzijds verloren. De doorwerking die van zovele doden op de levenden uitgaat legt een milder licht over de dood zelf en tegelijk een schaduw over de levensvreugde en over de aandrift om in het bestaan een uiterste aan volheid en verwerklijkjng te bereiken.

Zoals het met onze houding tegenover de dood der anderen is, zo is het ook met hun bestaan. Het gevoel van eerbied, dat alle waarachtige deelneming begeleidt, is verzwakt, de verhoudingen zijn harder en onpersoonlijker geworden, de mensen eenzamer dientengevolge. De invloed van een ideologie, waarvan het masker alle eenzamen in één bezield geheel scheen om te zetten, werkt overal door, ook waar ze bestreden en verafschuwd wordt. Ze heeft niet meer die extreme en barbaarse vorm, die mensen bij millioenen heeft opgeruimd zoals men vuil wegveegt en die experimenten

verrichtte waarvoor men vroeger een dier te goed zou geacht hebben. In die vorm is het verlies aan eerbied voorshands verdwenen. Maar zoals de vijanden der mensheid er niets in zagen om zonder voldoende grond af te slachten en te verdelgen, zo gaat het, binnen bescheidener maat, ons nu bij beoordeling en berechting zo, dat we de onpersoonlijke norm zonder enig égard hanteren, alsof degenen over wie geoordeeld wordt geen mensen meer zijn. Er is een algemene ongevoeligheid ontstaan voor hogere waarden, die in de hand gewerkt wordt door een neiging om het gemakkelijkste te doen. Waar dit over en weer geschiedt, wordt als het ware een top van het leven afgesneden, bijna zonder dat iemand het merkt, doordat de wederzijdse bejegening gelijktijdig is omlaag gegaan. Pacta sunt servanda, verplichtingen moeten worden nagekomen. Wanneer deze norm door de ene partij overtreden wordt, is het moeilijk voor de andere, om zich er aan te blijven houden. Het is zelfs bijna onmogelijk, want de betere dreigt door de slechtere te worden overweldigd. Inplaats van dat de betere de slechtere optrekt, gaat het omgekeerd. De noodzaak om zich te wapenen tegen een aanvaller kan niet worden ontkend. Het onvermijdelijk gevolg is, dat een onderscheid in niveau tussen aanvaller en verdediger wordt geofferd. De aanvaller wordt door het goed vertrouwen van de niet-verdedigde niet weerhouden, dat is waar. Maar onvermijdelijk maakt hij zich die zich op deze grond tot verdediging toerust, tot op zekere hoogte de gelijke van de aanvaller. Wij leven ook nu nog in een wereld van wantrouwen, waarin ieder zich wapent tegen ieder. Uit die cirkel is niet uit te komen, als niet een van beide partijen zich blootstelt aan het gevaar van te worden overweldigd. Zolang de onderliggende partij de andere met gelijke munt betaald, is niet te verwachten, dat het ethos verbetert, al heeft de overwinning van het betere voorlopig aan de grofste onmenselijkheden een eind gemaakt. Verlies van eerbied voor de mens is gekomen, doordat de beschikking over mensen bij wie die beschikking niet waardig waren, geleid heeft tot een ontmenselijking waarvan de doorwerking is waar te nemen ook bij hen, die zich daartegen hebben te weer gesteld. De onverschilligheid tegenover het leven, die heel iets anders is dan de beslistheid waarmee het in het uiterste geval soms wordt geofferd, het niet meer zien van kans op zelfverwerkelijking en vreugde, en daardoor veroordeeld

zijn om levend dood te wezen, is de troosteloze erfenis, die de verachting van de mens waar het totalitarisme op gebaseerd is, ons heeft nagelaten.

Vorm en maat hangen nauw samen. Wordt de maat overspannen, dan verzwakt op den duur de vorm. De vorm kan levend of dood zijn. Hij kan allang dood zijn, voordat hij verdwijnt. Is de vorm levend, dan is hij in harmonie met de individuele maat. Wordt deze overschreden, dan verliest hij aan leven. In elk beroep is dit zo. De kunst van de dokter is, voor iedere patiënt volle belangstelling te hebben, die van de examiner, niet in mechanische herhaling te vervallen, die van de jubilaris, alle belangstellenden persoonlijk te bedanken. Dat de vorm hier de maat in gevaar brengt is ieders ervaring. De na-oorlogse toestand stelt aan de persoonlijke maat wel zeer hoge eisen. Overvolle vervoermiddelen, eindeloze rijen wachtenden aan bureaux en in winkels, ingewikkelde wegen tot doelen, die vroeger vanzelf werden bereikt, bieden met elkaar het beeld van een ophoping en stremming als vroeger nooit is gekend. Is Nederland vóór de oorlogen niet een toonbeeld van rustig leven en goede maatverhoudingen geweest? Het onderscheid tussen die tijden en het heden moge ons groot lijken, het is toch maar gering in vergelijking met wat andere volken in dezelfde periode aan veranderingen hebben beleefd. Bovendien is onze negentiende eeuw zelf oorzaak van het verval van vorm en maat, dat we nu beleven en dat niet enkel aan de oorlogen geweten kan worden, reeds omdat de oorlogen zelf het fatale eind zijn geweest, waarop de ontwikkeling sedert Napoleon moest uitlopen. Er was in het formalisme, dat een individualistische geest van beschaving toedekte en hem een schijn van universaliteit verleende een onechtheid en gebrek aan leven, dat op den duur de instorting van die vormen moest tengevolge hebben. Of dat nu vormen van recht zijn, die de uitbuiting van velen door weinigen dekken of van een prediking, die geen enkel verband meer houdt met de realiteit dan wel van een poëzie, die zelfbehalen in de plaats van waarachtige emotie stelt, of wel ten slotte een betuiging van geloof aan de mensheid, terwijl de nationalistische hartstocht de wereld verteert, steeds is het een te veel aan vorm, dat een te weinig aan inhoud gedekt heeft. Wellicht is het nu andersom geworden en dat zou niet ongunstig zijn. Maar

indien dat zo zijn mocht, dan blijft toch de negentiende eeuw in het opzicht van vorm en maat onze meerdere, al waren beide in hun burgerlijke individualistische geboorteland ten dode opgeschreven. Dit laatste inziende hoeven we niet blind te zijn voor wat we nog van een verleden, welks geest niet meer de onze is, kunnen leren.

De dialectiek, die de overgang van vorm naar vormverval heeft bepaald, is die van het individualisme, dat de culturele verheffing van een dunne bovenlaag der samenleving bevordert en onderhoudt. Het is aan het individualisme eigen, de werkelijkheid in het eigen bestaan haar middelpunt te laten hebben en er daarbij van uit te gaan, dat dit voor elk ander menselijk bestaan zo is en ook behoort te zijn. Bij deze opvatting zijn een hoog vormniveau van het leven bij de opperlaag en een vergevoerde differentiëring van de maatschappelijke taken mogelijk. In een sterk gelede samenleving, die aan de hogere lagen veel vrijheid tot eigen ontwikkeling laat, kan in die lagen een beschaving optreden, waarvan de bloei ongestoord is zolang een streven naar hetzelfde niet de onderlagen in een beweging brengt, die zich tot in de toppen laat gevoelen. De reactie die bij uiterste handhaving van de vorm der differentiëring optreedt is een wegvallen van de steeds ijler en dunner geworden scheidsmuren tussen de levensgebieden. Toen een massale instorting van die muren plaats had, zijn de afzonderlijke autonomieën daarbij in puin gevallen. Het individualisme had de zelfstandigheid van kunst en wetenschap ten opzichte van politiek en religie voorgestaan en ook deze beide vrij verklaard, wat inhield, dat ze niet over de kunst en wetenschap zouden heersen. Deze autonomieën naast elkaar vormden geen hiërarchie, maar een anarchie, evenals de soevereine staten naast elkaar een anarchie waren. De voortgaande differentiëring had ongetwijfeld haar goede zijden: ze maakte kunst en wetenschap vrij. De keerzijde was, dat het geestelijk leven zijn karakter van geheel verloor. Tegenover de winst van meesterlijke prestaties in positivistische wetenschap en kunst om de kunst merkte men nauwelijks wat er verloren ging. Maar de objectieve prestaties van een individualiserend en steeds verder zich differentiërend leven konden op den duur het gevoel van de steeds meer verloren gaande geestelijke eenheid niet onderdrukken. De tegenbewegingen kwamen op, die trachtten de levens-

eenheid te herstellen en de autonoom geworden kunst en wetenschap opnieuw in wereldbeschouwing te integreren. Dit deden in Nederland de rechterzijde met de idee van een in het christelijk geloof gegronde wetenschapsbeoefening en de linkerzijde met de overtuiging, dat de zich vrij noemende burgerlijke wetenschap behoefte heeft aan een zuivering naar marxistische maatstaf. Beide hebben gemeen, dat ze de zuivere vorm, die zich onder invloed van het individualisme had uitgekristalliseerd prijsgeven door hem in een hiërarchisch verband te voegen, waarin zijn zuiverheid verdwijnt. De intuïtie, die in beide gevallen tot de doorbreking van een autonoom geworden vorm leidt, bindt de wetenschap opnieuw aan het leven, maar ten koste van een waarde, die in voorafgaande eeuwen met moeite veroverd was op het gezag van tradities en geestelijke machten: de volstreckte onafhankelijkheid der wetenschapsbeoefening in uitsluitende dienst aan de waarheid. Er moest gekozen worden tussen de autonomie der waarheid, die levensverbanden zonder égard doorsnijdt en het herstel van die verbanden ten koste van de in de autonomie bereikte scherpte en helderheid. Het dilemma doet denken aan wat de nieuwere fysica leert over de onmogelijkheid om de snelheid en de plaats van bewegende deeltjes met gelijke nauwkeurigheid te bepalen: één van beide sluit steeds het andere uit. De synthetische tendentie, die tegen het individualisme is opgekomen, is dan ook een herstel en een vertroebeling tegelijk. Dichter bij het leven gekomen hebben kunst en wetenschap niet meer die volkomen afbakening en zuivere vorm, die ze in de periode van de autonomie hadden bereikt. Dit verlies aan vorm heeft eerst de wetenschap aangetast en daarna ook de beoefenaren. Men merkt op, dat het geleerdentype van vroeger bezig is te verdwijnen.

Het feit is niet te weerspreken; de enige vraag is, wat de oorzaken zijn. In de lijn van onze grondstelling ligt, te vermoeden, dat met de verwazing van de scherpe vorm der wetenschap ook de persoonlijke maat is vertroebeld. De doorbraak van het leven in de kaders der wetenschap doet de geleerde zijn maat verliezen, doordat hij een eis aan zich gesteld ziet, die hem vroeger nooit gesteld is geworden: van man van wetenschap en mens te zijn. Reeds voor de oorlog voelden juist de beteren onder de beoefenaren van wetenschap een malaise en insufficiëntie, die tegen het standsbewustzijn

van negentiende-eeuwse geleerden scherp afstak. De twijfel aan de zin in zichzelf van het waarheidzoeken werd bij hen gevoed door door een maatschappij, die steeds pragmatischer werd en de tol van de eerbied niet meer zo blindelings voldeed als in vroeger eeuwen. De wetenschap was altijd geïsoleerd geweest. Nu echter werd ze, terwijl de belangstelling van onderop toenam, bedreigd en gewantrouwd voorzover ze zich niet tot nuttige toepassingen leende. In deze atmosfeer konden technisch-nuttige wetenschappen bloeien. Wetenschap om de wetenschap moest echter te kort komen en niet alleen deze. Immers bij alle wetenschap, toepasselijk of theoretisch, kan een doel in zichzelf worden verwerkelijk: de vorm waarin ze gepresenteerd wordt. Met de pragmatisering van de wetenschap en haar betrokken geraken in de dienst aan het leven heeft echter ook deze mogelijkheid schade geleden. In een haastige tijd, die het om praktisch effect meer dan om inzicht te doen is, is de verzorging van de vorm van te voren veroordeeld als krachtsverspilling. Men drukt zich zo uit, dat men duidelijk is. Of de volzinnen hortend voortgaan, onnodige doublures optreden, herhalingen van termen, die het hoofdonderwerp vormen, door te grote frequentie vermoeien en afleiden, wordt niet gevraagd. Wanneer de vormgeving enkel wordt beheerst door een buiten haar liggend doel en ze geen betekenis in zich zelf schijnt te hebben kan ze niet anders dan zwak zijn.

Aan de academische oraties, die sedert de bevrijding in ons land zijn gehouden, kunnen allerlei verschuivingen en verzwakkingen, de vorm betreffend, worden opgemerkt. Met vorm wordt hier de zeer omvattende betekenis van de term bedoeld, die aan het begin van dit opstel is ingevoerd: een grondtrek van alle menselijk samenleven. Academische oraties dan weerspiegelen allerlei facetten van de vormveranderingen, waaraan de universiteit onderhevig is. In de eerste plaats treft hun ongewoon hoog aantal, na de lange stagnatie van het hoger onderwijs tijdens de onderdrukking. Dat de wet van aantal en kwaliteit zich ook hier doet gelden, spreekt vanzelf. Dit zou, als de tijden niet veranderd waren, geen belangrijke gevolgen hebben. Maar de onderbreking van vijf jaren blijkt wel degelijk een breuk in de tradities te betekenen. De inhoud van de betogen werd vroeger gevormd door een overzicht van de laatst bereikte stand van het onderzoek of door de behandeling van een

bepaald vraagstuk, waarbij de optredende docent eigen uitkomsten of theorieën ter sprake bracht. Ingevolge de oorlog is het overzicht over het vak niet bijgehouden en is tot eigen onderzoek weinig gelegenheid geweest. De spreker slaat dan ook andere wegen in. Werd vroeger het publiek niet au sérieux genomen en een betoog gehouden, dat alleen toehoorders van het eigen of daarmee verwante vakken konden volgen, tegenwoordig is men door de feitelijke omstandigheden van die hoge eis ontslagen en richt zich dan ook meer tot het algemene publiek met een inleidend betoog, dat onwillekeurig de indruk maakt van de toehoorders te willen winnen of althans door het voorgedragene van de betekenis van het vak te overtuigen. Een prijsgave van de vorm der autonomie, veelal onbewust blijvend, maar in alle geval een daling, daar het begrip en de bevrediging der belangstellenden in de plechtigheid de bovenste grens van wat men gaat zeggen bepaalt. Is men eenmaal op de weg van verzaking van het souvereine beginsel der wetenschap en in de sfeer geraakt van persoonlijke en didactische voeling met de toehoorders komt men gemakkelijk tot een verdere afdaling in de persoonlijke sfeer. Men legt dan minder nadruk op de verplichtingen waar de aanvaarde taak voor stelt en te meer op de bevrediging, die de dag van heden voor de betrokkene, zijn familie en vrienden heeft. Toespraken tot verscheidene van hen zijn niet zeldzaam. Het verschil met vroeger is, dat deze toespraken toen soberder gehouden waren en meer plaats gegund werd aan de leermeesters, waarvan de optredende de taak overnam of die hem hadden gevormd. Ook hier is de hogere, meer zakelijke vorm prijsgegeven ten gunste van het persoonlijke en familiale. De verlevendiging van de afgesloten vorm wordt betaald met een daling van niveau. Diezelfde strijd tegen de dode vorm deed een inaugurerend hoogleraar zijn boeiend vakwetenschappelijk betoog bederven door de verhouding tot de collega's der eigen faculteit te kenschetsen met een uit Amerika overgewaaid afkorting, die bij opgroeiende jongelui van middelbare scholen populair geweest is, maar door studenten altijd is versmaad geworden. In ander opzicht ging de vorm schuil achter de sensatie, toen een man van de natuurwetenschappen, van een bepaald verschijnsel sprekend, de hoorders verraste door de bewering dat het ten eerste moeilijk is vast te stellen en ten tweede... niet bestaat.

Het zou niet moeilijk zijn, door te gaan met toespelingen op aesthetische, logische, menselijke en zakelijke overtredingen tegen de vorm. Van alle overdrijvingen en dus tekorten, die denkbaar zijn, zijn voorbeelden te noemen, die berusten op documenten. Naast de veel te lange oratie, die het gewicht van het eigen betoog te zwaar laat wegen, staat de te korte die er zich goedkoop afmaakt, naast de poging om door inlassing van een laagbijdegronds feuilleton ook de eenvoudigste toehoorder te boeien, staat de even wanstaltige van een zich in een klatering van vaktermen bewegend betoog, waarin juist voor ingewijden weinig beweerd wordt. Naast het dorre onpersoonlijke verhaal over bestaande onderzoekingen en theorieën staat af en toe een getuigenis, dat zich in alle volstrektheid poneert op gronden, die buiten wetenschappelijke verantwoording liggen en met een ander, even vurig voorgestaan getuigenis in strijd is.

La critique est aisée: deze waarheid wordt tot een verwijt, als de criticus niet minstens tracht, zijn beoordeling van de dingen aan te vullen met de betrekkelijke rechtvaardiging ervan, die hun onvermijdelijkheid laat zien. Sluiten we onder dit gezichtspunt onze beschouwing af met de constatering, dat de vormen van het leven gebroken zijn en de persoonlijke maat onvast geworden is. Vergelijken bij rustiger tijden is dit geen decadentie: de omstandigheden zijn ons ongunstig en wij falen in de vervulling van eisen, die vroegere generaties zich niet gesteld hebben. In de individualistische negentiende eeuw was verzorging van de vorm op ieder gebied autonoom en exclusief. De koopman kon zich, waar de vrijheid van allen geleerd werd, aan zijn handel, de geleerde aan zijn wetenschap, de kunstenaar aan zijn scheppingen wijden. Met het chaotische van het geheel en de verarming die daardoor ontstonden hebben wij nu te worstelen. De vormen waren niet alleen doodgelopen, ze hadden ook hun kracht in een beperking, die het leven, de grotere werkelijkheid onbekommerd buitensloot. Kan de doorbroken vorm zich opnieuw sluiten en dan zó, dat het leven niet weer ontsnapt? Voorshands is bij ons het leven oppermachtig en wordt de vorm enkel als zijn vijand beseft. Geen wonder, dat de vorm zwak, het bestaan amorph is. Misschien is het dieptepunt nog niet bereikt. Anderzijds zijn er tekenen die aanwijzen, dat het leven zelf om vorm vraagt en deze zoekt. Als hij tot stand komt, zal hij rijker kunnen zijn dan de vorm, die nu bezig is te sterven. En

de geschiedenis bewijst, dat de strijd tussen vorm en leven niet noodzakelijk is. In hoogtepunten der Europese beschaving zijn ze verenigd geweest, doordat in de vorm geleefd werd, de vorm de bezieling niet doodde, maar vervolmaakte. Griekenland en Frankrijk hebben het bewijs geleverd, dat objectieve vorm en individuele maat in harmonie kunnen worden verwerkelijkt. Aan deze bronnen zich te laven is hartversterkend in de woestijn van vorm- en mate-loosheid, die onze tijd is. De nieuwe vorm, die na diepgaande veranderingen in de nu het verval bevorderende structuur der samenleving zal kunnen groeien, zal de voortzetting moeten zijn van wat aan classiciteit in het verleden van Europa werd bereikt.

M. MOK

VERZEN

Ik hoor haar niet meer roepen, ik vergeet
haar ogen niet, waarin de avond stond.
De zon vergaat; eer ik den hemel meet,
zie ik de blinde klaagstreep van haar mond
en fluister: niet vandaag, maar eenmaal weer —
en tuit mijn lippen in de dode lucht.
De wind slaat als een vage schaduw neer,
de zee houdt in, opdat ik het gerucht,
het ondoorgronde, van haar niet-meer-zijn,
zo diep kan horen dat mijn ademtocht
te luider wordt, een schrille klank van pijn
onder de godverlaten hemelbocht.

VERZEN

Wat avonden beweegt: haar wederkeren
uit de gebieden van een ander zijn
met ogen die niet slapen kunnen leren,
omdat zij nog te diep doormarteld zijn.

Haar haren waaien met de wolken mede,
haar stem wordt roepende als buiten haar,
een donkere zelfstandigheid die naar
een hemel haakt van blinde zekerheden.

Opnieuw zie ik haar sterven en begin
opnieuw haar leven door de nacht te sleuren.
Bloedige dromen zonder eind of zin,
die willoos tussen ons gebeuren.

SONJA PRINS
RAVENSBRÜCK

Wij hebben deze grond vervloekt met ons bestaan
van menschen die vroeg of laat ten onder gaan —
getrapt, geslagen, zonder voer zwaar werk,
's nachts in een beestenstal. Wie merkt
't als daar zonder licht weer een gestorven is?
Zij hoeft niet meer appèl te staan als 't morgen is,
in schemerdonker voor de bloks — de straten vol —
één wond haar voeten en haar oogen hol
van honger die als een schaduw altijd bij haar blijft.
Zij hoeft niet bang te zijn voor 't vuil dat bovendrijft
en haar besmeurt.

Alleen het slechte soort gedijt in deze hel
van dwangarbeid. Het zet zich vast op ons als een gezwel
en woekert voort, het gif gaat door ons bloed,
blijft nu daarin — wij zijn niet gaaf meer en niet goed.

Ik kan niet slapen 's nachts want als ik slaap
is het mijn eigen stem die kermt, en vaak
komt dan de dag nog onverwachts en haalt ons uit het graf
van onzen korten nacht. Wij staan verblind en laf
vol bitterheid. Wij weten niets, geen zekerheid
die menschen van ons maakt. Het is de hoogste tijd
dat dit ten einde gaat.

Wij hebben afgedaan,
wij zijn nu oud en ziek. Wij zullen gaan
in een stil oord, als hier de nieuwe tijd begint.

Alles was toch voor niets en had geen waarde
nu wij gevangen zijn en de verdorde jaren
rijgen aan een ketting van herinnering.

Geen spoor blijft over van verdriet en pijn
als wij hier niet meer zijn.

1942

„Ravensbrück” werd geschreven uit naam van de grote meerderheid van gevangenen, die niet bewust aan de strijd tegen de Hitler-regering had deelgenomen.

VERZEN

AAN ONZE KINDEREN

Ver weg, onzichtbaar, en toch altijd te voelen
zijn onze kinderen. Dat wat wij klein en naakt
in onze handen hielden, wasten en voedden,
aan onze borst gedrukt, in plotselinge schrik
optilden van de grond, dan kwam de zekerheid:
het was nog daar — hun ogen en hun handen,
die ons dikwijls in de slaap nog zochten
en hun stemmen in de nacht als wij niet kwamen —

Al praten honderd vrouwen allen samen
toch is het stil rondom nu hun stem niet meer klinkt.
En wij zijn het die nachtenlang in onze dromen zoeken
en niets gevonden hebben als de morgen komt.

Een rij van donkere schimmen gaat de heuvel over.
Eén volgt ons immer, die ons moet bewaken.
De einden van haar lange zwarte mantel raken
de horizon, als van een wachtende en hongerige vogel.

De wind waait en de regen dringt in onze haren.
Het is de dagelijkse weg. Wisten wij nu zeker
dat het de laatste weg is die daar voor ons ligt,
dan zouden wij onmiddellijk een einde maken aan ons leven.

Wij zullen hun gezichten wedervinden, hun zachte wangen
strelen en hun talloze ernstige en onbezonnen vragen
beantwoorden. Wij weten dat zij wachten.
Dit laat ons verderleven wat het leven is van slaven.

VERZEN

WEER EEN WINTER IN

Wij komen door een dorp op volle wagens,
zooveel waarvan ik niet meer wist.
Rijdend worden de gedachten losgeslagen.
De tranen stroomen langs mijn gezicht.

Eens hoorde ik bij hen die voor elkander zorgen,
elkaar beschermen keer op keer,
voor hun beminden al hun jaren werken.
Ik ben geen moeder meer!

Een ander neemt mijn kinderen als allen vluchten.
Ik weet niet waar zij zijn.
Zij geloofden mij en zij vertrouwden mij.
Dat is nu alles schijn.

Morgen staan wij weer den ganschen dag op 't veld
bij bosschen rood.
Tusschen blauwe sparren steekt een gele berk.
De herfst bloeit vruchteloos

voor ons, die al onze hoop en ons verlangen zetten
op zijn gewin.
Nu gaan wij, honderden gevangen vrouwen,
weer een winter in,

zoo vol verdriet, dat overvloedt wanneer men sterft
en dan geneest.
Alles wat ons leven waarde gaf
dat is geweest.

Wij sterven niet, wij houden deze scherpe pijn,
en weten ook waarvoor.
Wij werken moe van dagbegin tot aan het eind
den winter door.

LOUIS DE BOURBON

SONNET

Herrezen van de lauwe sponde
zie ik aan 't raam het scheemren van den morgen
en zij, naast wie ik sliep, droomt zonder zorgen
dat wij elkander nooit vergeten konden.

Droom niet te lang, want nu de zon gaat klimmen
met vuren speren in het diepe blauw,
nu het loover schittert in een bad van dauw
roept in mijn zwerversbloed de stem der kimmen.

Wat zou je doen, wanneer je kwam te ontwaken
alleen in 't bed, waar ik je heb bemind?
Zou mij de pijl van je verlangen raken?

Of zou reeds, met het zuchten van de boomen,
van het eigen hart, gedragen door den wind,
het angstig kloppen tot jouw droomen komen?

THEUN DE VRIES

HET FEEST VAN HET KIND

Het was de dag voor Kerstmis en de tweede keer in mijn leven, dat mijn moeder mij meenam naar de boerderij, waarop zij geboren was en waarvan ik straks meer vertel. Ik wist nog vaag, dat er een vroeger bezoek geweest was, omdat ik mij van die eerste keer de weg herinnerde, waarlangs wij gekomen waren: wij liepen die vier of vijf kilometer van ons dorp naar grootmoeder, want er waren geen trams of bussen en er reed zelfs geen boeren-voertuig, omdat er haast geen mensen kwamen of gingen. Ik wist van die weg, dat hij lang was en met heel grote tussenpozen stonden er stenen paaltjes met tekens er op, die ik niet kende, omdat ik nog niet naar school ging. Mijn moeder was koud en had haast, en ik was koud maar ook moe, en daarom liet ze toe, dat ik bij elk paaltje eventjes stilstond en er boven op klauterde, om uit te rusten. Natuurlijk vorderden we erg langzaam, en veel later toen ik diezelfde weg ging, heb ik begrepen, dat het voor mijn moeder geen pretje moet zijn geweest, zo'n afstand van niets af te leggen met een jongetje aan de hand, dat aldoor rusten wil. En dat in de winter, op een namiddag die snel versomberde.

Ik wist die paaltjes en dat rusten nog van de eerste keer, omdat het nu net zo ging en omdat ik ook de brug over het vaarwater en de vlasfabriek van helrode baksteen met ontzag herkende, en het huis van den bijenhouder in het eikenbosje, waar de bijen in afgedekte korven onder een afdak sliepen, en de grote smidse met het uithangbord op een kruispunt, op het erf waarvan nog zware maaismachines en een hooischudder stonden, alsof ze nooit van de plek waren geweest. Hier verlieten we de grote weg en sloegen wij een donkere, wat geheimzinnige laan in, die met scherpe bochten naar de buurtschap leidde, waar mijn moedersmoeder woonde. Die weg was als 't ware tweeledig; wij liepen op een pad, dat vrij vast en hard was, en waarin de smalle prenten van fietsbanden en enkele klompafdrukken stonden, als het zand wat lossier werd; daarnaast was de eigenlijke weg, een diep en zacht karrespoor vol watergeulen; hier en daar hingen hagedoorns en elzen hun takwerk er ver overheen. Ik herinnerde mij, dat die de vorige keer

gebloeid hadden en vol stoffig gebladerte zaten; het moest toen vroege zomer zijn geweest. Nu was alles vermoeid en zwart en dood. Aan deze laan lagen de huizen ver van elkaar; zij waren mossig en wrak van bejaardheid, met gevels die een roetkleur hadden en een dakrand, zo laag, dat ik er met mijn handje bijna aan kon reiken. Er kwam rook uit de schoorstenen, maar ik zag er zelden een levend wezen; het enkele witte gezicht, dat boven een ondergordijntje zichtbaar werd, leek mij meer tot de huisinventaris te behoren dan aan mensen. Ik wist de bizonderheden van deze laan minder goed, — alleen be kroop mij, en dat gevoel herkende ik heel wel, een sluipend vormloos besef van gevaarlijk ver buiten de wereld te zijn gedwaald; de vrede van deze omtrek beviel mij niet, omdat ik van beweging en groot vertier hield. Ik werd er zelf stiller van, misschien was ik ook alleen maar te moe; en ik luisterde haast niet naar mijn moeder, die mij probeerde uit te leggen, dat in het koemelkerijtje, waar een roodgeverfd paardje als windwijzer op stond, een oude schoolvriendin van haar woonde; en ze wees mij ook een huisje achter aan een zijpad, dat zo klein leek, dat een man als mijn vader het in zijn vuist had kunnen nemen; daar woonde een voormalige knecht van grootvader, die Liuwe heette en die de beste knecht was, die grootvader ooit had gehad, ofschoon hij het gereformeerd geloof beleed. Mijn familie beleed het gereformeerd geloof niet, maar was doopsgezind, en ik kreeg de indruk, zo klein als ik was, dat er eigenlijk twee soorten mensen waren, goede die doopsgezind, en niet-goede die al het andere waren, al liepen daar wonderlijk genoeg ook wel eens rechtschapen wezens onder. Mijn grootvader was al lang dood — ik had hem nooit gekend; mijn grootmoeder was een lange, kerngezonde vrouw, die zonder enige moeite regeerde over de vier kinderen, die zij nog thuis had (mijn moeder was de oudste en de enige, die getrouwd was): twee ooms en twee tantes, die geen stap konden verzetten zonder dat mijn grootmoeder wist, waarheen die leidde. —

Zo liepen we langs de laan, en toen ik eindelijk de aanglooiende eeuwenoude ees ¹⁾ zag, aan de rand waarvan grootmoeders boerderij onder een halve kring van esdoorns gebouwd was, begon mijn hart luider te kloppen, want hier deelde de onberekenbare druk

¹⁾ Ik geloof, dat dit woord hetzelfde beteekent als het Drentse es en het Hollandse meent. —

van afstand en eenzaamheid, die op het einde der reis aldoor gegroeid was, zich aan mijn hele lichaam en verbeelding mee. Het waren de esdoorns in hun onvolkomen cirkel, die ik het eerst en het meest zag en herkende, gewone esdoorns, geen bomen van betekenis — voor grote mensen; maar voor mij een somber gewas, machtig van stam en kroon, en ook zonder bladervracht altoos ruisend. Ik had de wind die dag nog niet bemerkt, omdat hij steeds aanwezig was, in de lucht, achter de wolken, op het water, over de weg —; maar in de esdoorns vernam ik hem, manhaftig, luid, spreuken en toverformules die ik niet thuis kon brengen, omdat zij zo sterk waren en hun eigen stem en gebaar hadden, zo dicht bij de aarde en tegelijk zo ver boven mij, dat ik nauwelijks naar de boerderij zelf keek. Ik bracht ze zonder het te weten in verband met alles wat mij onbekend was en wat ik eigenlijk dachtte, maar waartegen vrees toch niet hielp, eenvoudig, omdat ik door moest lopen aan moeders hand. Pas in de tweede plaats zag ik het grote huis met de vele vensters en de lange kap met bliksemafleiders en groenwit-geschilderde uilenborden; want nu kwamen ook gezichten voor het zijraam, en even later ging er een deur open en mijn jongste tante, die Foskopje heette, rende naar buiten, ons tegemoet, tussen de kleine dode perenstammetjes door, die naast het huis stonden en die niets te betekenen hadden naast de esdoorns. En nu was het groeten en lachen en ik kreeg een hand en een aai langs mijn hoofd, en tante Foskopje voelde mijn handen en zei tegen moeder: — Is hij niet erg koud? en mijn moeder zei: — We hebben af en toe stilgestaan, — en daarna was dat kapittel afgehandeld. We gingen allemaal naar binnen, en ik zag al de gezichten, die ik pas later leerde herkennen; er werd mij het een en ander gevraagd, zonder dat men op een antwoord wachtte, iemand duwde mij de kamer binnen en ik zag mijn grootmoeder, rijzig en heersend, opstaan uit haar rieten stoel.

Van die dag weet ik verder niet veel af. Ik schrok alleen een keer heel erg, doordat twee witte jachthonden met bruine vlekken en ruige oren binnen tuimelden, om mij heen begonnen te dansen, mij besnuffelden en naar mijn handen beten; en daar ik niets van honden afwist, dacht ik dat ze het op mij voorzien hadden en ik schreeuwde een keer hard, en mijn oudste oom hield de dieren bij de nekriem vast en zei lachend: — Hij is bang voor de honden van de

landheer, – en ze glimlachten allemaal, en ik begreep, dat het geen honden van grootmoeder waren, maar dat veranderde voor mij niets aan de zaak. Later hoorde ik, dat de landheer van grootmoeder het recht had, altijd twee honden op de plaats te hebben, die de pachter moest onderhouden, omdat de landheer hier twee keer per jaar op jacht ging, als hij de pachtsom kwam innen. Ik was blij, toen de honden weer weg waren, en luisterde, of ik de esdoorns horen kon; zij waren er, tussen de vele stemmen en het slaan van een klok en het zangeren van een theecomfoor en het verre keffen van de twee hondebeesten, die ergens op de deel moesten stoeien, maar ik was al zo moe, dat ik van die eerste namiddag niets meer wist dan wat ik hier verteld heb.

De volgende morgen, toen ik in het bed van mijn oudste oom wakker werd – ik had niet eens gemerkt, dat hij in bed was gekomen en ook niet, dat hij er op die eerste Kerstmorgen even vroeg als anders was uitgegaan – lag er dik sneeuw. Ik stond voor het raam en keek naar buiten; de ees helde zuiverwit en afgerond en met de ijlste schaduwen van laag overkantelende kraaien, want er scheen zon. Ik hoorde de esdoorns niet, en toen ik aangekleed was en rond mocht lopen, ging ik voor het venster in de kamer staan, waar de uittrektafel en de matten stoelen met stugge houten knop-ruggen stonden en waar mijn grootmoeder op haar plaats zat, als was zij er niet weg geweest. Zij smeerde en belegde het brood voor ons allemaal. Daar kon ik de esdoorns goed zien. Ik begreep nu, waarom ze niet meer ruisten; ze konden zich niet bewegen door de sneeuwlast in hun kronen, en dat had iets geruststellends, maar ook iets teleurstellends, dat ik niet verklaren kan; ik liep terug naar de tafel, en mijn moeder kwam ook, en mijn ooms en tantes waren er alle vier, en ik had honger en at, bij de tafel staande, wat mijn grootmoeder mij over het tafelblad toeschoof. Er was reuzel voor het brood, gerookte schenkel en harde, brokkelende nagelkaas, waarvan ik de zwarte kruidstengeltjes stil wegpeuterde en op de vloermat liet vallen, en niemand lette op mij, want ze hadden het als de vorige middag verschrikkelijk druk met hun zaken, en ze praatten allemaal tegen elkaar in, en ik lette alleen op, toen ik mijn naam hoorde en men naar mij keek. Daarop zei mijn grootmoeder, met ochtendmuts en schootjak, de kring in 't rond ziende: – Dat is mallepraat! En nu zwegen alle anderen, en ik hoorde voor het

eerst, waar ze 't over hadden, ofschoon het mij niet veel kon schelen, wat ze wilden en bedoelden. – Naar de kerstpreek vanavond gaan we allemáál, zei mijn grootmoeder, het broodmes rechtop in de hand. – Behalve hij. – Ze wees met de mespunt naar mij; ik likte juist de zilte reuzel van mijn rogge-boterham en kneedde balletjes van het brood. – Oege blijft thuis en zal op hem passen. – Ze keken stuk voor stuk, alsof het een bevrijdend besluit was, dat zij voor allen genomen had, en het viel mij alleen op, dat mijn moeder hier een heel ander iemand was dan thuis met mijn vader en mij, en niet meer had in te brengen dan mijn ooms en tantes, ja, dat ze blij scheen, te kunnen gehoorzamen aan wat de machtige oude vrouw achter de broodplank beschikte.

Ik had haar over Oege horen spreken; hij was nu de oudste knecht; dat had mijn moeder mij al verteld, toen wij het huisje van Liuwe passeerden. Ik ging, nadat ik de broodballetjes toch maar naar binnen gewerkt had, uit de kamer, behoedzaam luisterend, of de jachthonden niet in de buurt waren; maar ik hoorde ze helemaal niet, en ik liep daarom door de gang met witte en zwarte tegels, waar het koud was en die heel lang duurde, naar de stal waar Oege wel zou zijn. Hij was er ook, en hij begreep dadelijk, wie ik was, want hij noemde mijn naam zonder dat ik hem iets hoefde te zeggen, en zei, dat ik hem maar Oege noemen moest, en van toen af aan sprak hij mij niet meer bij mijn naam aan, maar met „hartje”, wat ik gek vond, omdat ik dacht dat zoiets alleen tegen meisjes gezegd werd. Ik zag, dat Oege kaalhoofdig was, want hij nam zijn pet een keer af, om zich op de schedel te krabben; ik nam hem langdurig en zorgvuldig op, hij had een korte ringbaard en diepe rimpels om de mond en hele grote oren. Hij veegde de stallen, en toen ik hem voldoende bekeken had, zei ik, dat ik hem wel wilde helpen, en hij gaf mij een korte bezem, en wees mij de kleine stal, waar de kalveren stonden; die was lager en paste meer voor mij. Ik veegde de plakken onder de kalveren vandaan in de grup, maar het verveelde mij al gauw, en met Oege was ik na de kennismaking uitgepraat. Hij scheen nadenkelijk en in zichzelf verdiept, en keek meest langs mij heen, en daarop ging hij naar de koeienzolder en schudde door luikjes vers hooi voor de beesten neer, en ik keek toe, maar hij kwam na afloop niet terug; hij had zeker elders wat te doen.

Ik besloot, door het huis te lopen en alles te bezien. Toen ik uit de stal in de gang terugstapte, voelde ik pas hoe behaaglijk het bij de koeien geweest was; de gang leek nu alleen wat korter, omdat ik in het witte blinde licht van de sneeuwdag opkeek, die door het bovenraam van de zijdeur inscheen. Ik zag aan beide zijden van de gang deuren, heel veel naar mijn begrip. Ik begon er achter te kijken, ik zag de schuur, die mij niet aanlokte, een bergkast en de keuken (waar ik geslapen had); aan de andere zijde waren ook drie deuren. Eén naar de kamer, waar mijn grootmoeder en mijn familieleden over alles zaten te praten, wat ik niet begreep en wat mij niet schelen kon. Die deur liet ik schieten. Ik opende de middelste. Langs een trapje keek ik neer in een ontzaglijke kelder. Op lange rekken lagen appels. Ik vroeg mij af, of ik er een paar zou wegnemen, maar de kelder was halfdonker, grijs en doodstil; er hingen zijden spek, en er stonden afgedekte potten, en naast het trapje was een muizenval opgesteld, maar er zat geen muis in. Ik keek zonder te ver voorover te buigen naar de appels; ik dorst de trap niet goed af. Het was, of er iets onzichtbaars uit de kelder naar mij opsteeg. Eensklaps sloot ik de deur, en ging haastig naar de volgende, om de kelder op een of andere manier te vergeten. Ik stapte de grootste kamer binnen, die ik ooit heb gezien. Ik liep naar het midden en bleef daar staan. De kamer was overwegend groen, groene sitsen gordijnen en groen trijp op mahoniestoelen, en een groen kleed op de tafel en veel groen en bruin in het vloerkleed; de plinten en de logge lambrizing waren groengeverfd. Er hing een reusachtige petroleumlamp met een kap van geplooid, kripachtig groen papier. Aan de ene wand stond een kast met een glazen bovenstuk, aan de andere hingen donkere, olie-kleurige prenten. Ik zag op de ene mannen te voet en in het zadel, soldaten, rookwolken, en vooraan een man in het grijs met een driekante steek op een wit paard, die de arm ophief; de mannen stonden, lagen, wezen en keken star, ik had het gevoel, dat zij doodop en verstijfd moesten zijn; hun roerloosheid beklemd mij, de opgeheven arm en de wijzende hand van den ruiters op het witte paard leek mij met de seconde dreigender. Er stonden letters onder de plaat, maar ik kon ze niet lezen, behalve mijn eigen letter, die ik er bij herkende. Ik keek vlug naar de tweede prent, die even donker en beroekt leek. Ze stelde een soort boslaan voor, zoals ik die

meende gezien te hebben; vlak bij het huis van mijn ouders was er zo een, met hoge heesters, die hun toppen in elkaar verstrengelden. Onder die boog stonden op de prent met de armen om elkaar heen een man en een meisje; ik werd er wat verlegen van, want zij keken onafgebroken lachend naar elkaar, maar even star als de soldaten van de veldslag. Ik draaide mij om en keek naar de kast vol porselein, bonte koppen en potten en borden, maar er was niets bij, waarmee ik had kunnen spelen. De kamer was ijzig, de kolomkachel brandde niet, bij de schoorsteenmantel was alles brandschoon en kil, de stilte hing er te bevriezen. Ik bemerkte, dat ik niet meer op mijn gemak was, o lang niet, lang niet. Ik had nog maar het voorstuk van het huis bekeken, en ik vond het al te veel, ik aardde er niet in, het was te hol, te diep voor mijn klein leven. Ik zocht, of er geen klok was met bewegende figuurtjes; er hing er wel een, maar ze leefde niet, ze tikte niet, en toen ik ook begon te bespeuren, dat hier geen gerucht van mensen of dieren door kwam, werd de beklemming erger dan de koude. Ik stond nog altijd op het plekje midden in de groene, zwijgende ruimte, zonder dat ik het besluit waagde, weg te gaan. Op dat ogenblik blaften de honden. Het was één moment lang een verlossend gehuil, maar vlak daarop werd het weer schrikbaar. Nu ik door de ramen keek, zag ik tussen de stammen van de esdoorns de glooiing van de ees; daar moest een pad lopen, ik kon het niet zien, maar er kwam een man aan, die het wel moest kennen, want hij kwam recht op de ramen af, en de honden buitelden om hem heen en sloegen hun staarten uitbundig door de sneeuw, en de zon scheen op den man en op de sneeuw en de honden, en die aanblik kreeg de kracht en helderheid van naderend onheil. Ik wachtte niet meer, ik vloog de kamer uit, de deur sloeg ver achter mij dicht, als trokken handen haar toe, ik liep hard langs de kelderdeur naar de kamer van mijn grootmoeder. Zij zat er alleen nog met mijn moeder en twee tantes. Ze keken, alsof ik ze had gestoord. Ik zag het kabinet open staan, een geur van linnen en lodderij en oud hout zweefde uit de kast; de vrouwen hadden grote lappen stof op de knieën, die ze keurden en betastten; maar nu lagen hun handen stil en ze namen mij op, alsof ik een indringer was, zelfs mijn moeder; en ik verstomde, ofschoon ik had willen zeggen, dat de grote kamer en de kelder en de lange gang mij bang hadden gemaakt, en dat

ik bij hen wilde blijven. Ik vroeg, of er geen prentenboeken waren, en grootmoeder zei: – Die bewaren we voor een andere keer, ga maar naar de mooie kamer, daar hangen ook prenten, aan de muur. – Ik zei, dat ik daar al was geweest en alles had gezien. Ze keek wat ontevreden. – Is het geen weer voor hem, om naar buiten te gaan? vroeg mijn oudste tante; maar ik zei vlug, dat er iemand met de honden op het erf liep; en mijn moeder opperde, dat dat Hilbrand was, de losvaste hulp, die kwam, om het werk van mijn ooms over te nemen, nu het Zondag was en Kerstmis. Ik vroeg schuw wat ik dan mocht doen; tante Foskje lachte hoofdschuddend, lei haar manufacturen weg en trok mij mee naar een hoek van de kamer, waar een stapel stoven stond. – Dáár, zei ze, – allemaal wagens. Ga het hooi maar binnenhalen.

Zo ging ik dan het hooi binnen halen; ik speelde lang en dankbaar met de stoven, en paste onbewust op, dat ik niet te veel lawaai maakte. Er verstreek wat tijd, voordat mijn ooms in huis kwamen en er koffie gedronken werd. Ze hadden zich al verkleed, ze droegen nu donkere pakken en smalle boordjes met dwarse, stijve strikjes, en ze leken precies op elkaar met hun jonge, rode hoofden en sterke, rode handen. Ik kreeg geen koffie, maar wel koek; en de koffie was nauwelijks weggeruimd, of er werd warm gegeten, aardappelen en gestoofde peertjes en losradig droog vlees, dat heerlijk smaakte; maar ik had mijn maag volgepropt met koek, zodat ik niet veel kon eten en mijn grootmoeder keek af en toe met zichtbare ergernis, hoe ik zat te morsen. Na het eten werd het warm in de kamer; buiten was de sneeuw rossig van dalende zon. Mijn grootmoeder zei tegen mijn ooms: – Hoe is 't, moeten de sigaren niet in de brand? en ze leken blij om die vraag, die ook als een bevel klonk; mijn ene oom ging het sigarenkistje uit de keuken halen, en de andere zette een zilveren sigarenbeker en een asbak met een zilveren voetje op tafel, en ze begonnen breeduit en met diepe voldoening te roken. Mijn grootmoeder dommelde in haar stoel, de anderen voerden gedempte, trage gesprekken. Ik speelde weer met de stoven, en was erg blij, toen mijn moeder bij me kwam met een paar oude prentenboeken, die ze op eigen gelegenheid had opgediept. Tijden aaneen bekeek ik de plaatsjes, nu en dan speelde ik weer met de stoven, bouwde een huis en maakte een trein, maar ik dorst er niet bij fluiten. Af en toe keek ik naar buiten, naar de sneeuw en

het rosse vervalende licht, dat de esdoorn wreder en somberder maakte. Ik vermeed het ten slotte te kijken, en kroop zo veel mogelijk naar de volwassen mensen toe. Mijn grootmoeder werd na een tijdje weer wakker; zij bestelde dat er thee zou worden geschonken, begon te hoesten, zei dat de kamer vol rook was en dat het haar borst geen goed deed. Mijn ooms lieten de sigarenkist, de beker en de asbak verdwijnen en dronken thee met de vrouwen. Ik kreeg thee met veel melk en koekjes, verveelde mij en wachtte op iets. De mensen in de kamer praatten weer, eindeloos, bedachtzaam; de mannen rekten zich in hun stijve zondagsdracht, en gingen een ommetje maken. Het werd snel donker. Ik was blij met het heldere, eenvoudige petroleumlicht, waaronder de broodtafel werd klaargezet. Ik kwam bij de tafel, en zag, dat er ditkeer bordjes gebruikt zouden worden, uit de porseleinkast; er stonden gekleurde voorstellingen op, die mijn tantes me uitlegden: een watermolen, een kasteel, een kerk met twee torens (wat ik raar vond). Toen allen weer binnen waren, begon grootmoeder als steeds de boterhammen te smeren, maar nu kwamen ze op de bordjes te liggen; ik at opnieuw met lange tanden, de afkeuring van haar blik stug vermijgend. De schaduw, die in mij groeide, zou ondraaglijk geweest zijn, als mijn moeder en tante Foskje er niet waren geweest.

Na het eten kregen de grote mensen eensklaps haast. Het was donker buiten, maar men zag waar de lichtblauwe sneeuw op-hield en het zwartblauw van de hemel begon. Het was stil, voor open land haast te stil. Mijn grootmoeder, die al de hele dag haar oorijzer had gedragen, zette haar hoedje met keelbanden er boven-op en liet zich een doek omslaan; mijn moeder en mijn tantes trokken mantels aan, de manspersonen hesen zich in jassen, die recht en zwart waren als geteerde planken. Uit het kabinet kwamen psalmboeken en witte zakdoeken voor allemaal, pepermuntjes en reukdoosjes voor de vrouwen. Ik stond er verwonderd bij te denken, en herinnerde mij toen, wat er 's morgens gezegd was. Het was Kerstmis, de groten gingen naar de kerk, en ik bleef thuis met Oege. Ik wachtte, wat er gebeuren zou. Ik was moe, en toen ik een keer lang en luid geeuwde, schenen de volwassenen eensklaps weer aan mijn bestaan te denken. Mijn grootmoeder zei: – T-t-t, mijn ooms lachten wat – ze wisten niets van kinderen af en konden

met mij niets aanvangen – maar mijn tante Foskje zei tegen mijn moeder: – Kleet je nu maar kalm aan, ik zal hem wel weghelpen. – Mijn moeder liet mij goedennacht zeggen, kuste me vluchtig, als schaamde ze zich een beetje, en tante Foskje nam mij mee naar de keuken, waar ik de vorige nacht ook geslapen had. Het was er soezig warm en behaaglijk, onder de lage balken bleef de hitte van het fornuis lang nahangen. Mijn tante kleetde me uit op de stoel voor het bed, heel vlug en met gemak, als deed ze dit werk elke dag, en stopte mij achter in de bedstede, tegen de muur, onder een dik en veilig dak van dekens. Ik vond het goed in bed, maar terwijl ik onderdook, drong het tot me door, dat de anderen allemaal weg zouden zijn; en ik vroeg, met een hand om tante's hals: – Is Oege er al? – Ze lachte wat en zei, dat Oege en Hilbrand bijna klaar waren met voeren, dat ze zich daarna zouden verkleeden, en dat Oege in de keuken kwam, zodat ik gerust kon gaan slapen. Maar ik was niet zo gerust. Ik hoorde de stem van mijn grootmoeder in de gang: – Foskje, we zijn zo ver! – en tante Foskje zei: – Ik kom al, – maar ik greep haar hand en hield die stijf vast, en ze keek mij aarzelend aan, en riep toen vlug: – Ja, ja, ga maar alvast, ik haal jullie wel in! – Ik liet haar hand niet los, en ze knikte mij toe, en ik wist, dat ze bij me zou blijven tot de knechten zich verkleed hadden en Oege verscheen; en ik nestelde mij, met één arm onder het dek uit, in mijn warme hol. De slaap was als een wolk, die om mijn hoofd dreef; nu eens hoorde en zag ik nog wat; stemmen; het slaan van een buitendeur; de gouden doekspeld van tante en het licht in haar haar; dan kwam de wolk weer over mij, warm en verdovend, en ik lag met de ogen gesloten. Nog één keer trok de slaap weg, ik zag de keukenlamp branden als daarstraks; de balken waren laag en bruin, ik was omsponnen met welbehagen. De hand, waarmee ik tante had vastgehouden, lag nu onder de dekens. Foskje was weg. Ik sperde mijn ogen wijd open: aan de keukentafel zat Oege. Hij zat met de rug half naar mij toe en las een krant. Ik zag zijn grote oren, zijn spaarzaam nekhaar, de witheid van de schedel. Zijn rug was gebogen en breed. De aanblik van den ouden knecht stelde mij meteen gerust. Ik zuchtte diep en sliep eindelijk in.

Ik had misschien een uur geslapen, toen ik wakker schoot, omdat de honden blaften. Ze waren achter de muur, waartegen ik lag,

dat wil zeggen in de schuur; ze gingen als dol te keer. Ik hoorde de stem van Oege, die hen suste en commandeerde. Het duurde even, voor ze stil werden; ik hoorde langzame klompstappen in de schuur, die zich verwijderden. Het werd voorgoed stil. Op dat ogenblik kwam ik tot de slotsom, dat het Oege was, die wegliep. Mijn hart begon woest te hameren. Ik was alleen in de keuken. Het was Kerstmis en de volwassenen waren naar een kerk, die ergens moest zijn – maar waar? Ik was alleen in het voorhuis, alleen met de lange gang, het lege vertrek waar ik 's middags gespeeld had, de grote groene kamer en de kelder. Wie was er, om mij te vertellen, dat Oege alleen maar even was gaan kijken, of er onraad was, en dat hij nu om het huis tripte, over de sneeuw, die zijn stap onhoorbaar maakte, en dat hij al lang niet meer aan de honden dacht, die misschien ratten of een bunzing geroken hadden; hoe kon ik weten, dat Oege op zijn afwezige, mistroostige manier liep te denken, omdat denken makkelijker ging als hij traag in beweging was; dat hij hoogstens een minuut of tien weg kon blijven, daar hij er in de verste verte niet aan dacht, dat het kleinkind van zijn meesteres, in het keukenbed, met doodsangst wakker zou worden? Dat was het vreselijke. Men had mij in de steek gelaten. Mijn moeder en mijn grootmoeder, mijn ooms en tantes, en nu Oege nog. Tussen mij en de geheimen van het grote boerenhuis was maar één keukendeur. Alle vage en onvoltooide schrikbeelden, die mij de vorige dag op de doodstille winterlaan hadden vergezeld, begonnen te leven. Ik wist niet, wat ze inhielden of konden zijn. Maar ik voelde ze komen; ze kropen te voorschijn uit de wrakke beroete huisjes en zijweggetjes, achter de elzenhagen vandaan; ze gleden naderbij door de breuken van karrespoor en looppad naar de verlaten boerderij, waar ik alleen lag; ze omringden het voorhuis, ze voegden zich bij het zwijgen en dreigen van de kelder, waarin iets geweest was, dat ik niet kon zien; bij de oliedonkere figuren uit de groene pronkkamer, van de prenten, die op dit ogenblik misschien in beweging kwamen, terwijl de rookwolken van de veldslag zacht en boosaardig ontploften, het witte paard op de achterpoten steigerde en de minnenden in de boslaan elkaar loslieten en uit hun lijst stapten, om mij te zoeken; – door de lange, wit-en-zwart getegelde gang, uit de deuren, uit de diepten en holten van het huis naderde het, het geziene en het ongeziene, het was

daar buiten, achter die ene deur, die open zou springen. Ik kneep mijn ogen stijf dicht, ik dorst niet uit de dekens, zo min als er onder; mijn adem ging niet meer. En toen stak de wind op. Onverwacht. Ik hoorde de vijandige vlerken tegen het huis, maar er was méér, een doffe smak, als stortte er iets. Grote sneeuwlasten ploften uit de esdoorns op de grondsneeuw, en in de bevrijde takken waren opnieuw de stemmen, die mij betoverden en versteenden.

Ik moet lange tijd zo gezeten hebben, starogend naar de deur, door de eens zo goedaardig schemerende keuken met de lichtkring van de lamp op de tafel, waarin Oege niet meer zat. Het afgrijzen en de volstreckte verlatenheid zaten mij tot in mijn haar.

Toen Oege terugkwam, vond hij een rechtop zittend kind in het bed, dat bij zijn binnenkomst krijste, tot twee keer toe krijste, en vlak daarop krampachtig en geluidloos begon te schokken. De oude arbeider stond voor het bed, zijn onderlip hing ver dwaasd neer, hij zei iets tegen me, steeds weer hetzelfde, ik hoorde hem nauwelijks: – ik lag daar, alsof er iets op het nippertje langs mij was gevlogen en mij in 't voorbijgaan geraakt had.

Ik had harde koorts, toen mijn grootmoeder met haar kinderen, gesticht en voldaan, en de sneeuw van het schoenwerk stampend, in de gang stapte, thuis van de kerstpreek. Oege stond op de drempel van de keuken, nederig en geheel uit de lijken geslagen. Ze staarden hem niet-begrijpend aan, toen hij zei, dat de jongen van Wikje (dat was mijn moeder) krampen en toevallen had gekregen. Mijn grootmoeder klemde bits de steel van haar paraplu. – Puur onzin, man, zei ze. Maar mijn moeder en tante Foskje renden tegelijk de keuken in, naar mijn bedstede. De anderen, groot-moeder voorop, volgden langzaam, ongelovig en hulpeloos.

Ik gloeide en rilde, en hield mijn vuistjes dichtgekneld. Ik had willen schreien, maar er zat iets op mijn keel, en het ontzettende was alleen mij bekend, en daarom onuitspreeklijk. Mijn oudste oom staarde een minuut of twee naar me, ging toen met vaste stap naar de schuur en spande het wagentje in, zonder dat mijn grootmoeder hem iets gezegd had.

De dokter, met wien hij terugkwam, begreep niets van het geval. Hij beklopte en betastte mij, en zei: – Toevallen? Ik geloof het niet. Is het kind geschrokken? – Hij schudde mij zachtjes en ik

vond het leer van zijn handschoenen heerlijk koel op mijn huid.
– Wat is er, manneke? Kun je niets vertellen?

Iedereen zei, dat ik die hele dag rustig gespeeld had, en Oege zei, dat ik in vaste slaap lag, toen hij was gaan kijken, waarom de honden zo blaften. Mij was het spreken ondoenlijk.

De dokter ging weg en mij oom reed opnieuw mee, om het drankje tegen de koorts te halen, dat de dokter mijn moeder beloofd had. Al de dagen tot Oudejaar toe, die mijn moeder op de boerderij verbleef, lag ik in de bedstede. Het was de enige plek, waar ik mij veilig voelde. Ik dronk het drankje, ik keek naar de deur, en ik kon weer praten. Maar als men mij lang alleen liet, riep ik luid. Er was bijna altijd iemand in de keuken, mijn moeder meestal of tante Foskje.

– Hij heeft te veel zoetigheid gegeten, zei mijn grootmoeder, die maar niet begrijpen kon, waar zij gefaald kon hebben, en door een soort onrust geplaagd bleef. – Ik dacht het die eerste Kerstdag al: drie stukken koek en een handvol kleingood. Dat loopt nooit zonder zwarigheid af.

Overdag keek ik vanuit de bestede door het zijraam naar de sneeuw. De ees bleef zonnig en stil, de hemel tengerblauw. Bij tussenpozen woei het, vooral naar de avond. Dan ruisten de esdoorns, luid en onaangedaner dan ooit. Ik dacht aan ons huis, aan mijn vader, aan de vertrouwelijkheid van onze woonkamer en aan mijn speelgoed. Het was, of er elke keer iets kils in mij klikte. Ik had maar één troost: dat mijn vader nu elke dag komen kon, om mij uit de boerderij te verlossen.

J. W. BEZEMER

INDUSTRIALISERING EN ARBEIDSPROBLEMEN
IN DE U.S.S.R.

Bijna dertig jaren zijn verstreken, sedert de bolsjewiki in October 1917 in Rusland de macht veroverden. De grote Russische dichter Aleksandr Blok schreef enkele maanden later: „Wat wil men? Alles veranderen. Alles vernieuwen, opdat ons leugenachtig, smerig, triest, vormeloos leven een rechtvaardig, zuiver, vrolijk en schoon leven wordt... Het leven heeft slechts waarde, wanneer men het mateloze eisen stelt: alles of niets: het onverwachte verwachten; niet geloven in wat niet van deze wereld is, maar in wat op de wereld moet zijn; al moge het er nu nog niet zijn, al moge het lang op zich doen wachten, het leven zal ons dit geven, want het is schoon.” Met deze woorden vertolkte Blok het pathos, dat ontelbaar velen toen bezielde. Sedertdien zijn vele jaren voorbij gegaan, die hun desillusies brachten, en vooral gedurende het laatste decennium heeft een koor van teleurgestelde commentaren en — niet te vergeten — van commentaren van het leedvermaak de voortgang van het radenrijk begeleid. De positie van de arbeider is hierbij een telkens weerkerend motief.

In de navolgende schets — meer wil dit opstel niet zijn — van het arbeidsprobleem in de Sowjet-Unie, zullen wij trachten ons verre te houden van de ideologische discussie. Wij zullen aan de aansporing van de Russische dichter geen gehoor geven en ons bezighouden met wat is.

Er moge in de wereld veel verschil van mening bestaan over de vraag, waarheen Rusland gaat, op één punt is men het eens: dat het snel verandert van een landbouwstaat in een industriestaat. De grootste procentuele groei van de industriële productie vond in de Verenigde Staten plaats in de jaren 1880 tot 1890 (120 %), in Engeland in de jaren 1860 tot 1870 (29 %), in Duitsland in de jaren 1914 tot 1923 (81 %), in het tsaristische Rusland van 1890 tot 1900 (150 %), in de U.S.S.R. van 1928 tot 1940 (650 %).¹⁾ De industrialisering van de U.S.S.R. onderscheidt zich van de

¹⁾ Economische wereldcrises. Moskou 1940. Gecit. bij A. Iugow, *Russia's economic front for war and peace*. Londen-New York, 1942.

industrialisering van andere landen door de geweldige snelheid, waarmee zij zich voltrekt. Een tweede belangrijke verschilpunt is, dat de opbouw van de Sowjetindustrie niet het werk is van private ondernemers, maar van de staat, die alle productiemiddelen van enig belang bezit en het gehele proces volgens bepaalde beginselen leidt — planmatig, waarbij wij het aan de economen overlaten om te beslissen, in hoeverre de planeconomie in de U.S.S.R. beantwoordt aan de eisen, die men aan een ideaal planstelsel moet stellen. Kiezen wij deze elementaire constatering van een zeer snelle en centraal geleide industrialisering tot uitgangspunt van onze beschouwingen.

De eerste vraag, die ons nu interesseert, is de vraag naar de demografische gevolgen van de industrialisering. Een globaal antwoord kunnen wij vinden door de resultaten van de volkstelling van 1926 te vergelijken met die van 1939. ¹⁾ In de eerste plaats blijkt dan, dat zich in de verhouding tussen stad en land een diepgaande verandering heeft voltrokken. De stedelijke bevolking is absoluut en relatief sterk toegenomen, de plattelandsbevolking is absoluut en relatief achteruitgegaan:

	Totale bevolking		Stedel. bevolking		Plattelandsbevolking	
	in miljoen	%	in miljoen	%	in miljoen	%
1926	147.0	100	26.3	18	120.7	82
1939	170.5	100	55.9	33	114.6	67

Tweevijfde van de stedelijke bevolking (23 miljoen) bestond in 1939 uit personen, die gedurende de voorafgaande twaalf jaren van het land naar de stad waren verhuisd. Deze hoge nettomigratie ging gepaard met een sterke pendelbeweging van de bevolking tussen stad en land, zodat het cijfer 23 miljoen de dynamiek van het verschijnsel niet volledig uitdrukt. Er heeft dus een snelle urbanisering plaatsgevonden. In 1939 waren er in de U.S.S.R. 49 steden met meer dan 50.000 inwoners, waarvan de bevolking sedert 1926 ten minste was verdrievoudigd: „boom cities”.

Een tweede verschijnsel, dat onze aandacht vraagt, is de verschuiving in de beroepsklassen. De cijfers voor 1926 zijn in dit

¹⁾ Vgl. F. Lorimer, *The population of the Soviet Union*, League of Nations. Geneva 1946.

opzicht minder goed met die voor 1939 te vergelijken. De volgende tabel is dan ook gebaseerd op een schatting.¹⁾

	1926		1939	
	in millioen	%	in millioen	%
Totale bevolking	147.0	100	170.5	100
Landbouw, Bosbouw, Visserij	114.0	77.6	97.1	57.0
Industrie, Mijnbouw, Bouwvakken, Transportwezen, Handel	14.7	10.0	40.9	24.0
Bestuur en sociale diensten (+ vrije beroepen 1926 en niet-arbeidenden 1939) .	4.6	3.1	16.7	9.9

Ofschoon de indeling in beroepsklassen een grove is, is zij voor ons doel toereikend, daar zij laat zien, welk een verschuiving heeft plaatsgevonden van de agrarische beroepen naar die beroepen, welke kenmerkend zijn voor de moderne industriestaat. Millioenen boeren zijn in korte tijd uit hun traditioneel milieu overgeplant naar een omgeving, die geheel in het teken van de moderne techniek staat. Deze beweging onderscheidt zich niet alleen in haar omvang van gelijksoortige dagelijkse verschijnselen in het Westen, doch ook in haar psychologische betekenis. Hier is de techniek den plattelander vertrouwd, in Rusland daarentegen was het platteland archaïsch en door de techniek nog weinig beroerd.

Tenslotte zij hier nog gewezen op een tweede migratieverschijnsel, dat met het eerste is vervlochten: de trek van het Westen naar het Oosten. De nettomigratie naar het Oostelijk deel van de U.S.S.R. omvatte gedurende het onderhavige tijdperk ruim vier millioen personen, in hoofdzaak industriearbeiders met hun gezinnen — gevolg en symptoom van de industrialisering van het Sowjet-Oosten.

Migratie, urbanisering, toename van het gewicht der industriële beroepen, dit alles heeft de lezer misschien weinig verrast, toen eenmaal het woord industrialisering was gevallen, doch de ver-

¹⁾ F. Lorimer, op. cit. p. 106 en appendix V. Voor 1939 gebruiken wij de cijfers door „methode A” verkregen, welke de minst sterke verschuiving opleveren.

wondering over de stormachtigheid van deze ontwikkeling, die in een twaalfstal jaren een groot agrarisch volk omwoelde, moge zijn gebleven. Deze verwondering vormt het uitgangspunt van onze verdere beschouwingen.

Een der fouten, die de opstellers van het eerste vijfjarenplan hebben gemaakt, was, dat zij zich in dit opzicht niet voldoende hebben verwonderd. Zij verwachtten, dat het totale aantal loonwerkers (arbeiders en employé's) in 1932 ten opzichte van 1929 met 3.5 miljoen zou zijn gestegen; in werkelijkheid bedroeg de stijging 10.5 miljoen.¹⁾ Hoe werd deze geweldige vraag naar arbeidskrachten bevredigd? In de eerste plaats was daar het leger werklozen, dat de reconstructieperiode van de N.E.P.-periode erfde. Dit werd snel geabsorbeerd; de werkloosheidsuitkeringen werden gestaakt. Daarna was de industrie aangewezen op import van het platteland. Op het Russische platteland heerste reeds voor de Revolutie overbevolking, die geschat werd op 9 à 10 miljoen zielen.²⁾ Zij werd mogelijk gemaakt door het archaïsche karakter van de Russische landbouw, die hoofdzakelijk voor de dekking van eigen behoeften produceerde, en belemmerde op haar beurt weer de verbetering van de agrarische economie. Op dit punt nu greep de gedwongen collectivisatie in, die twee gevolgen had, één bedoeld en één onbedoeld. Op de lange baan moest de invoering van het kolchozstelsel arbeidskrachten voor de industrie vrijmaken, want collectivisering van de landbouw wil zeggen mechanisering, dus verhoging van de arbeidsproductiviteit. Daar evenwel de industrie, die op grote schaal de landbouwmachinerieën moest leveren, nog niet was geschapen, deed dit gevolg van de collectivisatie zich niet onmiddellijk gevoelen. Wél een ander gevolg. De collectivisatie is een uitermate pijnlijke operatie geweest en heeft de levensomstandigheden op het platteland gedurende de eerste jaren zeer ongunstig beïnvloed. Het is daarom in den beginne vooral de nood geweest, die vele boeren naar de stad heeft gedreven om werk te zoeken in de industrie, die er althans belang bij had haar arbeiders in leven te houden. Zo heeft de zuigkracht van de zich snel uitbreidende industrie en het persen van de politiek van gedwongen collectivisatie een elementaire massabeweging doen ont-

¹⁾ Ch. Bettelheim, *La planification soviétique*, 3me ed. 1945. p. 306.

²⁾ A. Iugow, *op. cit.*, p. 182.

staan van het in feite overbevolkte platteland naar de industrie-centra. De omvang van deze beweging was echter niet groot genoeg om de geweldige behoefte aan arbeidskrachten te bevredigen. Bovendien verminderde in latere jaren, toen de levensomstandigheden op het platteland verbeterden de trek naar de stad ondanks de voortschrijdende mechanisering van de landbouw. Dit verschijnsel laat zich verklaren uit het feit, dat de regering aan de boeren toestond om in het kader van de kolchoz een klein eigen bedrijfje te exploiteren ($\frac{1}{4}$ - 1 ha), waaruit zij een deel van hun levensbehoeften konden dekken. Dit maakte het bestaan van een zekere mate van „underemployment” op het platteland mogelijk. In 1931 kwam de regering dan ook tot het inzicht, dat de voorziening van de industrie met arbeidskrachten niet alleen aan de willekeur van elementaire krachten kon worden overgelaten. Dit inzicht werd voor het eerst geformuleerd door Stalin in een rede, die hij op 23 Juni 1931 voor een bijeenkomst van economische leiders hield en waarop wij nog verschillende malen zullen terugkomen, daar zij in de kiem veel van de latere ontwikkeling bevat. ¹⁾ Sprekende over de recruterings van arbeidskrachten verklaarde Stalin, dat men moest overgaan tot een politiek van georganiseerde recruterings en wel in de vorm van het afsluiten van contracten tussen economische organisaties en kolchozen of individuele kolchozboeren. In 1932 verplichtte een wet de kolchozen om een deel van hun leden naar de stad te zenden. Recruteringsambtenaren van de verschillende economische organisaties trokken de provincie in om overeenkomsten te sluiten met kolchozbesturen over de levering van arbeidskrachten. Dit stelsel schijnt bevredigende resultaten te hebben opgeleverd, want het is ook thans nog in zwang. In 1939 werd de wijze van recruterings gewijzigd. Tevoren handelde iedere economische organisatie op eigen initiatief, zodat in een bepaald district soms tientallen, ja honderdtallen agenten van verschillende bedrijven opereerden. Dit gaf aanleiding tot „speculatie en ongezonde concurrentie”. Daarom werd vanaf 1939 iedere provincie aan een bepaald volkscommissariaat toegewezen, dat het recht kreeg door een speciale recruteringsambtenaar werkkrachten te werven. — Over een tweede recruteringsmethode komen wij nog te spreken.

¹⁾ J. Stalin, Woprosy leninizma, Ogiz 1945, p. 331-349.

De boerenmassa's, die op deze wijze de fabriek bereikten, vormden een nog ruw materiaal. Zij waren min of meer onworteld en op drift geraakt en vertoonden een sterke neiging tot trekken van de ene fabriek naar de andere, van het ene werk naar het andere, op zoek naar betere levensomstandigheden. In 1930 duurde het verblijf van een arbeider aan één fabriek gemiddeld in de gehele industrie niet langer dan acht maanden, in de steenkoolindustrie zelfs niet langer dan vier maanden.¹⁾ Het nijpend gebrek aan arbeidskrachten bevorderde in sterke mate dit grote arbeidersverloop. Het was gemakkelijk om werk te vinden, want de bedrijven betwistten elkaar de arbeiders. Met de arbeidsdiscipline in de fabrieken was het slecht gesteld; absentisme, trage arbeid, laat komen en vroeg vertrekken waren algemeen verbreide verschijnselen.

Het arbeidersverloop was het tweede punt, dat Stalin in zijn rede van Juni 1931 aanroerde. „Wij moeten de arbeiders aan de productie binden en de personeelsbezetting van een fabriek min of meer stabiel maken.” Twee wegen wees hij aan om dit doel te bereiken. In de eerste plaats moest worden gebroken met de „radicalerige gelijkmakerij” op het gebied van de loonpolitiek, welke in het bijzonder de vorming van een stabiele kern van geschoolde arbeiders belemmerde, en in de tweede plaats moest er verbetering komen in de levensomstandigheden van de arbeiders. De „gelijkmakerij” was diep in het communistische bewustzijn verankerd. Weliswaar waren gedurende het tijdperk van de Nieuwe Economische Politiek differentiële loontarieven ingevoerd en de beperkingen op het stukloon opgeheven, maar in de eerste jaren van het industrialiserings-offensief waren de tijden van het oorlogscommunisme weergekeerd en de loonverschillen nagenoeg verdwenen. Het is dan ook te begrijpen, dat Stalin de zware artillerie van de autoriteit van Marx en Lenin in het vuur bracht om aan zijn mening kracht bij te zetten. Loondifferentiatie, stukloon en premies zijn sedertdien de loonpolitiek in de Sowjet-Unie meer en meer gaan beheersen; in 1937 gold in $\frac{3}{4}$ van de Sowjetindustrie stukloon, in $\frac{1}{4}$ stukloon met progressieve schaal.²⁾ Onmiddellijk effect kon van differentiatie

¹⁾ S. N. Prokopovicz, *Russlands Volkswirtschaft unter den Sowjets*. Zürich 1944, p. 199.

²⁾ A. Baykov, *The development of the soviet economic system*, Cambridge, 1946, p. 341.

van het geldloon echter niet worden verwacht, daar in deze tijd in de U.S.S.R. een rigoureuus distributiestelsel heerste, dat eerst in 1936 geheel was verdwenen en de betekenis der geldlonen aanzienlijk verkleinde. Daarom droeg de regering in 1932 de distributie aan de bedrijfsleidingen over, die door differentiatie van het distributiepakket het effect van loonspreiding konden bereiken. Een onmiddellijke verbetering van de levensomstandigheden van de arbeiders was onmogelijk; dat lag nu eenmaal opgesloten in de aard van het industrialisatieprogram, dat aan de zware industrie voorrang gaf voor de lichte. Stalin's woorden op dat ogenblik zijn dan ook niet meer dan een vrome wens, die eerst in de tweede helft van de jaren '30 in vervulling zou gaan.

De maatregelen, die Stalin in 1931 aanbeval, zijn afgestemd op het persoonlijk belang van de arbeider. In de jaren, die aan de oorlog voorafgingen, heeft de regering een aantal maatregelen van administratieve aard genomen om het euvel van het arbeidersverloop te bestrijden en de arbeidsdiscipline te verbeteren. Op 20 December 1938 voerde zij het arbeidsboekje in. Dit bevat gegevens over de identiteit van zijn bezitter, over zijn bewegingen van het ene bedrijf naar het andere, over redenen van ontslag, beloningen en onderscheidingen. Een arbeider kan slechts werk krijgen op vertoon van zijn arbeidsboekje. Het doel van deze maatregel was het verkrijgen van een betere contrôle op de bewegingen der arbeiders. Het decreet over het arbeidsboekje werd enkele dagen later gevolgd door een decreet „Over de regeling van de arbeidsdiscipline en de verbetering van de toepassing van de sociale verzekering”. Dit maakte de uitkeringen van de sociale verzekering afhankelijk van de duur van de arbeid in een bepaald bedrijf. De ziekteverzekering treedt bijvoorbeeld eerst in werking zes maanden na het aangaan van een dienstverband. De uitkering bedraagt dan 50 % van het loon en eerst na een dienstverband van zes jaar wordt in geval van ziekte het volle loon uitgekeerd. Het ontslag, dat op herhaalde inbreuken op de arbeidsdiscipline volgde, bracht voor de betrokkene automatisch het verlies van de rechten op sociale verzekering met zich, die hij in zijn vorige betrekking had verworven. De termijn van opzegging van een dienstverband werd verlengd tot een maand. In Juni 1940 ging de regering nog een stap verder en verbood de arbeider en employé's om ontslag te nemen

behalve in geval van ongeschiktheid, van toelating tot een onderwijsinstelling voor de opleiding tot specialist en van overplaatsing door de autoriteiten. Inbreuken op de arbeidsdiscipline worden nu gestraft met salariskorting. In een commentaar op deze maatregel wees de opperste raad van de vakbonden op het dreigende oorlogsgevaar en de opofferingen, die de arbeiders zich in verband daarmee moesten getroosten.

Deze maatregelen hebben aan het euvel van het arbeidersverloop grotendeels een einde gemaakt en men mag veronderstellen, dat nu juist een zekere stroefheid de beweging van de arbeiders van de ene industrie naar de andere kenmerkt. Zo kon het geschieden, dat textielarbeidsters, die gedurende de oorlog in een andere bedrijfstak waren tewerkgesteld na afloop van de oorlog niet naar hun oude fabriek konden terugkeren — ondanks het feit, dat zij de wens hiertoe te kennen hadden gegeven —, omdat hun huidige directie hen niet wilde ontslaan. Een critische commentaar op dit voorval richt zich niet tegen het feit, dat de arbeiders slechts met toestemming van hun fabrieksdirectie kunnen vertrekken, maar tegen het feit, dat de toestemming in dit geval, waar het herstel van de textielindustrie van zo groot belang is, niet werd gegeven.¹⁾ Het lijkt dan ook niet waarschijnlijk, dat het ontslagverbod spoedig zal worden opgeheven, te meer, daar de Sowjetregering de industrialisering van het Oosten, die diep in de bestaande demografische verhoudingen en de natuurlijke mobiliteit van de bevolking ingrijpt, krachtig heeft ter hand genomen. Gedurende de oorlog zijn 1300 fabrieken met hun arbeiders uit de bedreigde zônes naar het Oostelijk deel van de Sowjet-Unie verplaatst; deze fabrieken zijn na de oorlog niet naar hun oude plaats van vestiging teruggebracht. Opheffing van het ontslagverbod zou stellig tengevolge hebben, dat een groot deel der verplaatste arbeiders naar hun oorspronkelijke woonplaatsen zou terugkeren en de Oostelijke industrie met een ernstig tekort aan arbeidskrachten kreeg te kampen. In Augustus 1946 heeft de regering aan een deel der betrokken arbeiders een loonsverhoging van 20 % toegekend en betere huisvesting toegezegd. Daarbij werd uitdrukkelijk de hoop uitgesproken, dat deze maatregel de beëindiging van het arbeidersverloop zou bevorderen. Er bestaat dus blijkbaar nog een vrij sterk illegaal

¹⁾ Izwestia, 29 Augustus, 1946.

verloop van arbeiders, die naar hun oorspronkelijke woonplaatsen terugkeren.

Zoals wij hebben gezien, hebben de opstellers van het eerste vijfjarenplan de behoefte aan arbeidskrachten sterk onderschat. Een verklaring van dit feit zijn wij tot nu toe schuldig gebleven, doch de lezer heeft wellicht reeds de woorden uitgesproken, die thans in het geteisterde Europa ook zozeer in zwang zijn gekomen: lage arbeidsproductiviteit. En inderdaad, men heeft de groei van de arbeidsproductiviteit gedurende het eerste vijfjarenplan sterk overschat. Men verwachtte een verdubbeling, in werkelijkheid nam zij slechts met ruim twintig procent toe. ¹⁾ Wat anders had men kunnen verwachten? De boeren, die van het land naar de stad trokken, bezaten niet de minste scholing; zij hadden nog nooit in een fabriek gewerkt, nog nooit met machines omgegaan; hun arbeidstempo was traag. Scholing was daarom een probleem van de eerste orde.

De loondifferentiëring, die Stalin in zijn rede van Juni 1931 verdedigde, beoogde niet slechts de geschoolde arbeiders aan de fabrieken te binden, maar ook de ongeschoolde te prikkelen tot verbetering van hun kwalificaties. De mogelijkheid hiertoe werd geopend door de oprichting van scholen voor onderricht van fabrieksleerlingen en van avondcursussen voor volwassen arbeiders. Vanaf Januari 1933 waren arbeiders, die in de productie een plaats innamen, die scholing vereiste, verplicht scholingscursussen te volgen en een examen af te leggen in hun vak ter verkrijging van het zogenaamde technisch minimum.

Een beslissende stap vooruit werd gedaan in 1935, toen de Stachanowbeweging een aanvang nam. Op 4 Mei van dat jaar hield Stalin een rede voor de abiturienten van de militaire academie. ²⁾ In de afgelopen jaren, aldus zijn betoog, hebben wij een industrie opgebouwd, een technische basis. Toen luidde het parool: „de techniek beslist alles”. Het komt er nu op aan deze technische basis goed te gebruiken. „Om deze techniek volledig uit te buiten zijn mensen nodig, die de techniek beheersen, is een kader nodig, dat deze techniek kan gebruiken volgens alle regels van de kunst.” Indien wij over een voldoende aantal van zulke mensen beschikten,

¹⁾ Ch. Bettelheim, op. cit., p. 307

²⁾ J. Stalin, op. cit., p. 487-492

dan zou ons land drie- en viermaal zoveel producten van de industrie ontvangen als thans. Het parool moet daarom nu luiden: „het kader beslist alles”. Een tiental dagen later hield Ordzjonikidze, de volkscommissaris van de zware industrie, een rede voor bedrijfsleiders, ingenieurs en technici, waarin hij van hen een beter gebruik van de technische capaciteit van de bedrijven en uitbreiding van het systeem van progressief stukloon verlangde.

Op 30 Augustus 1935 verrichtte dan Stachanow, een mijnwerker in het Donbass, in tegenwoordigheid van de chef van zijn schacht, een partijfunctionaris en een vertegenwoordiger van de plaatselijke pers zijn prestatie: in 6 uur tijds hakte hij 102 ton kolen en verdiende daarmee 225 roebel, meer dan het gemiddelde maandloon van een arbeider. Deze prestatie was gebaseerd op een betere organisatie van de arbeid. Het record van Stachanow werd gevolgd door vele andere, die allen omringd werden met een geweldige publiciteit.

Het duurde niet lang, of de zin van deze campagne werd duidelijk. In November 1935 hield Stalin op het eerste congres van Stachanow-arbeiders een rede, waarin hij tot deze conclusie kwam ¹⁾: „Een ding is in ieder geval duidelijk: de huidige technische normen beantwoorden niet meer aan de werkelijkheid, zij zijn verouderd en een rem geworden voor onze industrie; zij moeten vervangen worden door nieuwe, hogere technische normen. Nieuwe mensen, nieuwe tijden — nieuwe technische normen.” Hierop werden in 1936 de productienormen herzien en het stukloon verlaagd. De Stachanowbeweging heeft ondanks de ongezonde uitwassen, waartoe de recordjagerij gemakkelijk aanleiding gaf, ongetwijfeld aanzienlijk bijgedragen tot een verhoging van de arbeidsproductiviteit. Hierbij is de functie van de Stachanowtsen deze, dat zij aanknopingspunten verschaffen voor een verhoging van de productienormen want „men moet de technische normen niet vaststellen, uitgaande van de prestaties van achterlijke arbeiders”, maar „normen invoeren, die rekening houden met de ervaring van voor-aanstaande mensen in de productie”. ²⁾ Het resultaat van deze maatregelen is geweest, dat gedurende het tweede vijfjarenplan de arbeidsproductiviteit met ruim 75 % steeg.

¹⁾ J. Stalin, op. cit., p. 503.

²⁾ Prawda, 19 Januari 1947.

In October 1940 sloeg de regering een nieuwe weg in tot vorming van geschoolde arbeidskrachten door het invoeren van het instituut der staatsarbeidsreserves. Het betreffende decreet gelastte de oprichting van speciale scholen voor de opleiding van jongens van veertien tot zeventien jaar (sedert Mei 1941 ook meisjes) voor geschoolde arbeid. Het lag in de bedoeling om jaarlijks 800.000 tot 1.000.000 leerlingen op te leiden; indien vrijwillige aanmelding een te gering aantal gegadigden opleverde, moest conscriptie worden toegepast. De scholen vallen uiteen in twee typen: ambachts- en spoorwescholen met een tweejarige cursus voor veertien- tot vijftienjarigen en fabrieksscholen (F.Z.O.), met een cursus van zes maanden voor zestien- tot zeventienjarigen. Het onderwijs is gratis, doch de leerlingen zijn verplicht na hun opleiding te gaan werken op een plaats, die hun wordt aangewezen. Het stelsel der staatsarbeidsreserves combineert de werving van nieuwe arbeiders met hun scholing en stelt aan de economische leiding een reservoir van arbeidskrachten ter beschikking, waarover zij naar de behoeften van het plan kan disponeren. In het vierde vijfjarenplan is aan de staatsarbeidsreserves dan ook een belangrijke rol toebedeeld. In 1950 zal het aantal arbeiders en employé's ten opzichte van 1945 met 6.25 miljoen gestegen zijn; gedurende deze zelfde periode zullen de staatsarbeidsreserves $4\frac{1}{2}$ miljoen arbeiders opleiden.¹⁾ Behalve in scholing en een betere organisatie van de arbeid, kon een verhoging van de productie per arbeider gezocht worden in een verlenging van de arbeidstijd. De Sowjetregering heeft onmiddellijk na de Octoberrevolutie de achturige werkdag, die reeds tijdens het bewind van de voorlopige regering was ingevoerd, wettelijk vastgelegd. Deze maatregel ontlokte aan Kramar de woorden: „Seine Arbeitszeit (nl. van de Russische arbeider) auf 8 Stunden beschränken, heißt, ihn fortan soviel machen lassen, als der Englische Arbeiter in $5\frac{1}{4}$ Stunden schafft. Jeder vernünftige Mensch kann sich leicht vorstellen, wie es mit der Erzeugung in Rußland bestellt sein mußte, da man die ohnehin nicht bedeutende Leistungskraft der Industrie durch eine so radikale Verkürzung der Arbeitszeit plötzlich noch derart herabgesetzt hat.”²⁾ De Sowjetregering is echter op dit besluit nooit teruggekomen, integendeel, in 1929 verkortte

¹⁾ Zasedania Werchownowo Sowjeta S.S.S.R., 12.19 marta 1946, p. 66-67.

²⁾ Die Russische Krisis, München-Leipzig 1925, p. 96.

zij de werktijd nog meer door de invoering van de zevenurendag en van de vijfdagenweek (vier dagen arbeid en een roulerende rustdag). Dit continustelsel had echter het nadeel, dat het 't gevoel van verantwoordelijkheid voor machines en werktuigen ondermijnde. Daarom werd reeds in 1930 de zesdagenweek met één algemene rustdag ingevoerd. Deze beide stelsels bleven naast elkaar bestaan, totdat in Juni 1940 de achturendag en de zevendagenweek met de Zondag als algemene rustdag werd ingevoerd. Het verrichten van overwerk tegen extrabetaling, dat de regering in Juli 1941 verplicht stelde, is blijkens het verslag van de staatsplancommissie over het jaar 1946 als massaal verschijnsel verdwenen. De achturendag is echter gehandhaafd en heeft thans ook in de Constitutie de zevenurendag vervangen. ¹⁾

Vatten wij samen.

De snelle industrialisering van de U.S.S.R. heeft een probleem van werving en scholing van arbeidskrachten geschapen, waarvan de regering de volle omvang in den beginne niet heeft beseft. Ofschoon de trek van het land naar de stad groot was, heeft zij reeds spoedig naar het middel van bewuste recruteringsgrepen. Om de scholing van de arbeiders te bevorderen heeft zij in steeds sterkere mate het stelsel van stukloon toegepast. Aan de vooravond van de oorlog met Duitsland heeft zij directe contrôle over het gebruik der arbeidskrachten verkregen door de invoering van een ontslagverbod en van de staatsarbeidsreserves. Deze drie belangrijke elementen in de arbeidspolitiek van de Sowjetregering — stukloon, staatsarbeidsreserves en ontslagverbod — dragen allen het karakter van dwang. De vraag rijst: zullen, nu de oorlog voorbij is, althans de scherpe kanten hiervan afslijten? Het schijnt ons toe van niet en wel om de volgende redenen: 1. Het herstel van de kolossale schade, die de oorlog in de U.S.S.R. heeft aangericht en het zeer snelle tempo, waarin de regering dit herstel wil doen plaats vinden, zullen van de bevolking een krachtsinspanning eisen, welke te vergelijken is met die in het begin van de jaren '30. 2. De oorlog heeft het aantal arbeidskrachten aanmerkelijk doen dalen: zeven millioen mensen,

¹⁾ Izwestia, 26 Februari 1947. Wysjinski troostte bij deze gelegenheid de leiders van de Opperste Raad met de zonderlinge opmerking, dat de arbeidstijd in de Sowjet-Unie desondanks nog steeds de kortste van de gehele wereld is.

die tot „het meest actieve deel van de werkende bevolking” behoorden, zijn verdwenen. ¹⁾ 3. De oorlog heeft aan het machinepark van de landbouw grote schade toegebracht zowel door de verwoestingen, die de Duitsers in het bezette gebied hebben aangericht, als door de daling van de productie in het vrije gebied; als gevolg hiervan is de arbeidsproductiviteit in de landbouw gedaald, hetgeen de recrutering van arbeiders op het platteland nadelig zal beïnvloeden. 4. De oorlog heeft ook in de industrie de arbeidsproductiviteit doen dalen; een nog intensievere toepassing van progressief stukloon zal hier uitkomst moeten brengen. 5. De regering is voornemens de industrialisering van het Oosten krachtig voort te zetten, hetgeen betekent, dat zij daarheen een groot aantal arbeidskrachten zal moeten dirigeren.

In het nieuwe wetboek van de arbeid, waarvan men de samenstelling onlangs heeft ter hand genomen, zullen dan ook de maatregelen betreffende verbetering van de toepassing van de sociale verzekering, invoering van achturedag en ontslagverbod en oprichting van de staatsarbeidsreserves worden opgenomen. ²⁾ Het is niet te verwachten, dat de sowjetregering de teugels zal vieren, voordat de industriële revolutie in de U. S. S. R. voltrokken zal zijn en de Sowjeteconomie een zekere stabiliteit zal hebben bereikt.

¹⁾ Prawda, 1 Januari 1947.

²⁾ Izwestia, 26 Februari 1947.

E. H. CARR, *The Soviet Impact on the Western World*, 1946

Geen feller omstreden onderwerp als dit waarop Carr het licht van zijn evenwichtige geest laat schijnen, voor zijn deel de uitdaging aanvaardend die de Sowjet-Unie voor het Westen betekent door de beiderzijdse standpunten helder uiteen te zetten en zich open te stellen voor de mogelijkheden van een bij het reeds bestaande aansluitend compromis. In een zestal hoofdstukken, die op mondelinge voordrachten teruggaan, wordt de Sowjet-Russische inwerking geschetst op resp. het politieke, economische, sociale, internationale en ideologische terrein, terwijl het slot-hoofdstuk lijnen trekt van historisch perspectief.

Na de overwinning onder de leus der democratie raken de overwinnaars verdeeld over de interpretatie van deze leus en komen twee vormen van democratie, de Westerse en de Sowjet-democratie, met elkaar in botsing. Aan de Westerse democratie wordt dan verweten dat zij in haar formalisme het klasse-karakter van de staat ontkent, tot het politieke beperkt blijft, verdraagzaam is tegen haar vijanden uit gebrek aan overtuiging, en te weinig een beroep doet op de medewerking van de massa-argumenten die ook in het Westen aanhang vinden (Hoofdstuk I). Economisch is de Sowjet-Unie vooral het land waar de thans algemeen verbreide „planning” ’t eerst op grote schaal is toegepast, als een vrucht van de socialistische praktijk en niet van Marx’ leer, die over de socialistische opbouw zwijgt. De invloed hiervan is o.a. merkbaar in het streven naar „full employment” door contrôle der investeringen dat Keynes op de voorgrond heeft gesteld (Hoofdstuk II). De vraag „planning waarvoor?” brengt ons op sociaal terrein, en wanneer het winnen van de oorlog een rationeel voorwerp van collectieve inspanning is, waaraan het economisch eigenbelang kan worden ondergeschikt gemaakt, dan moet dit ook het geval zijn als in tijd van vrede deze collectieve inspanning op de verhoging van het levenspeil der massa wordt gericht. Wat de rol van de vakverenigingen en de beoordeling van het stakingsrecht betreft zal een Westerse plan-economie steeds meer het Russische voorbeeld volgen (Hoofdstuk III). Het gewicht, dat de economische politiek en de propaganda voor „Buitenlandse Zaken” gekregen heeft, is voor een groot deel op de Russische Revolutie terug te voeren.

In de economische politiek geeft het monopolie van de buitenlandse handel, vooral wanneer Rusland het Duitse voorbeeld van economische blokvorming kan gaan toepassen, een macht die andere landen tot soortgelijke maatregelen zal dwingen. En de ontwikkeling der propaganda als instrument van buitenlandse politiek is, sedert de bolsjewistische propaganda in staat bleek vooral in de eerste jaren de militaire zwakheid van de Sowjet-staat te compenseren, zo belangrijk geworden dat geen staat deze ideologische steun meer kan missen (Hoofdstuk IV). Juist omdat het bolsjewisme niet slechts een politiek program maar een nieuw geloof is, in betekenis boven de „ideeën van 1789” uitgaand, verdient het als ideologie een aparte beschouwing. Naast het materialisme en de dialektiek is vooral het marxistisch relativisme een geducht wapen, dat de grondslagen der burgerlijke orde aantast door er het klasse-karakter van bloot te leggen, en zo het zelfvertrouwen der Westerse democratie ondermijnt tenzij zij zich als sociale democratie vernieuwt. Dit stelt echter, zowel in het Westen als in de Sowjet-Unie, het probleem aan de orde van de verhouding van individu en gemeenschap (Hoofdstuk V). Hoe Westers georiënteerd het bolsjewisme in de eerste jaren ook was, in de latere praktijk zijn de analogieën met het nationale messianisme der Slavofilen steeds sterker geaccentueerd, en de nederlaag van Hitler schijnt de weg vrij te maken voor een „Drang nach Westen”. Maar de Sowjet-Russische buitenlandse politiek bleek beheerst door de zorg voor de eigen beveiliging en niets wijst erop dat hierin verandering komt. De ideeën mogen hun Oost-Westelijke weg gaan, zij keren dan slechts tot hun oorsprong terug en vinden hier een welbereide bodem. Het probleem hoe de overgeleverde waarde van het individu met de moderne massa-beschaving te verzoenen is bij uitstek een probleem voor het Westen omdat alleen hier een kostbare individualistische traditie bestaat. (Hoofdstuk VI).

LEOPOLD SCHWARZSCHILD, *ABC van een Nieuwe Wereld*, 1946.

De schrijver van dit boek is hier te lande niet onbekend. In 1933 uit Duitsland uitgeweken, gaf hij in Parijs het weekblad *Das Neue Tagebuch* uit en ontwikkelde zich tot de meest vooraanstaande politieke journalist onder de anti-nationaalsocialistische emigranten. In 1934 verscheen bij Querido van zijn hand *Das Ende der*

Illusionen, waarin hij zich aangaande Hitler's reisroute inderdaad te „illusionslos” toonde om in brede kring gelijk te krijgen. Tijdens de oorlog zette hij de strijd in Engeland voort met *World in Trance* (besproken in dit tijdschrift 1e jg. no. 4), dat de tijd tussen de twee wereldoorlogen behandelt en *Primer of the Coming World*, dat richtlijnen geeft voor de na-oorlogse politiek en waarvan wij hier de vertaling aankondigen. Geschreven in de 2e helft van 1943, draagt het, ofschoon S. bewust van de actualiteit van de dag heeft afgezien, er toch de sporen van dat niet alleen Dumbarton Oaks, Jalta, San Francisco en de atoombom, maar ook de invasie in Normandië en het aandeel van de vrije Fransen in de overwinning den auteur niet voor de geest hebben gestaan. Maar deze geest is met zulk een vastberaden nuchterheid op het essentiële gericht, dat zijn oordeelvellingen en conclusies er aan waarde weinig door inboeten. Het kernprobleem, waaraan al het andere ondergeschikt wordt gemaakt, in een mate die de „Illusionslosigkeit” in haar tegendeel dreigt te doen verkeren, is voor hem het probleem-Duitsland gebleven. En weinigen hebben zoveel recht als hij hierover te worden gehoord.

Het streven naar veiligheid – veiligheid in een onvolmaakte wereld – secundaire doelstellingen – onder deze titels is het boek ingedeeld. Het streven naar veiligheid: hierbij dient te worden uitgegaan van de onveranderde menselijke natuur, den „ouden Adam”, van het onveranderd karakter der internationale politiek, dat van een internationaal gezag weinig en nog 't meest van het oude streven naar machtsevenwicht doet verwachten mits dit op intelligentere manier gebeurt dan na 1919. Veiligheid in een onvolmaakte wereld: hiertoe is de totale demilitarisatie van Duitsland voor 50 à 60 jaar eerste vereiste, met als waarborg een even lange gezamenlijke bezetting van het land door de „Grote Drie”. Verder schadevergoeding in natura, maar geen politieke reorganisatie, die bijv. speciaal Pruisen zou liquideren daar toch alle gevaarlijk-romantische denkbelden hun oorsprong buiten Pruisen hebben gehad, en geen liquidatie van bepaalde klassen daar toch het nationaal-socialisme zijn aanhang vrij gelijkmatig onder alle klassen had. Als gevolg van de nieuwe machtsverhoudingen kan op den duur een loutering van de Duitse geest mogelijk zijn, niet door georganiseerde heropvoeding. Secundaire doelstellingen:

hiertoe behoort al het andere, zowel de gevaarlijke ijver om in heel de wereld democratieën te vestigen, als de strijd tegen het kapitalisme, dat juist voor den kleinen man in de laatste eeuw een voorbeeldeloze verbetering van levenspeil heeft gebracht en nog slechts maatregelen tot beperking van en verzekering tegen werkloosheid behoeft om bevredigend te functionneren. Met een afwijzing van het socialisme in naam van de individuele vrijheid besluit de Schrijver. Dit is bij hem een culturele geloofsbelijdenis. Maar wat is thans het liberalisme in de politieke praktijk? S. is nog niet aan het einde van zijn illusies.

PAUL HAZARD, *La Pensée Européenne au XVIIIème Siècle, De Montesquieu à Lessing*, 3 dln, 1946.

Dat ondanks alle veel verder terugliggende invloeden het moderne bewustzijn in rechte lijn van de 18e eeuw stamt, is de leidende gedachte van Paul Hazard's aan deze periode gewijde studies, waarvan hij de resultaten tot dusver heeft samengevat in zijn in 1935 verschenen *La Crise de la Conscience Européenne, 1680—1715*, en in het werk van ongeveer dezelfde omvang dat wij thans aankondigen. De titel kan de indruk wekken, dat H. het grote schilderij, dat hem voor ogen staat, hiermee voltooid heeft. Dat is echter niet het geval; van de beide stromingen die hij in de overgangszône tussen de 17e en de 18e eeuw ziet ontspringen, volgt hij in hoofdzaak wat hij in het werk van 1935 „le courant rationaliste” noemde, en voor de behandeling van „le courant sentimental” in de 18e eeuw stelt hij een nieuwe grote studie in het vooruitzicht, die zijn beeld van „l'histoire intellectuelle du dix-huitième siècle” pas zal completeren. In dit werk echter is het hem voornamelijk om de „intelligences sans merci” te doen, althans voor zover een duidelijke scheiding mogelijk is, want juist H. is ontvankelijk voor het halfduister dat de lichtende kern der Verlichtingsideeën omgeeft, en aan Diderot wijdt hij als „synthèse de l'homme de sentiment et de l'homme de raison” een boeiend hoofdstuk. Maar Rousseau, die slechts incidenteel ter sprake komt, heeft hij zich blijikbaar voor later gereserveerd.

Evenals in zijn boek van 1935 volgt hier op twee delen tekst een deeltje „Notes et Références”, dat geen volledige bibliografie be-

doelt te geven maar zijn bewijsmateriaal en de aanknopingspunten voor verder onderzoek, die echter tesamen toch een uitvoerige bibliografie vormen, aantonend welk een rijkdom van kennis in zijn boek tot een uitstekend geschreven geheel is verwerkt. De these van *La Crise de la Conscience Européenne*: dat de typische kenmerken van de 18e eeuw zich vroeger hebben gemanifesteerd dan men gewoonlijk denkt en dat de beslissende wending ongeveer tussen 1680 en 1715 valt, doet hem de ontwikkeling na 1715 vooral zien als een van weergaloze „diffusion”, en het is hiermee in overeenstemming dat zijn aandacht niet minder dan op de grote schrijvers op de figuren van het tweede plan en bij beide op hun representatieve betekenis is gericht. Een rijkdom van gegevens, zoals men in zo betrekkelijk beknopt bestek — een goede 600 ruimgedrukte bladzijden — zelden bijeen vindt, schijnt hij met souverain gemak naar zijn hand te zetten. Het boek is in drie gedeelten gecomponeerd; de eerste twee *Le Procès du Christianisme* en *La Cité des Hommes*, die resp. het critische sloperswerk en de nieuwe opbouw behandelen, zijn te beschouwen als een vervolg op het exposé, dat hierover reeds in het werk van 1935 geboden werd; samen vormen zij Deel I. In Deel II wordt onder de titel *Désagrégation* alles samengevat wat men de scheuren in de rationele constructie kan noemen, de onzekerheden en tegenstrijdigheden die het wereldbeeld aantasten naarmate het zich in de loop van de 18e eeuw compliceert — en dan nog wel zonder dat de ondermijnende invloed van „le courant sentimental” voluit in rekening wordt gebracht. Maar reeds Diderot is een eenheid van tegendelen, en bij de behandeling van het deïsme toont de Schrijver dat men eigenlijk niet van het deïsme maar van meerdere deïsmen spreken moet, wanneer men Bolingbroke en Pope met Voltaire en deze weer met Lessing — van de *Erziehung des Menschengeschlechts* — vergelijkt. Deze aankondiging volsta ten bewijze hoezeer Hazard's werk een uitvoerige bespreking van deskundige hand verdient.

H. L. MENCKEN, *Treatise on the Gods*. Second ed.: corrected and rewritten. New York, A. A. Knopff, 1946.

Een voor een deel herschreven tweede druk van een boek dat in 1930 voor het eerst verschenen is. Een oneerbiedige boek, zo on-

eerbiedig als Mencken maar kon zijn tegenover theologen en politici, een soort mensen, tegen wie hij schaamteloos partijdig is. Een boek waarvan men zou kunnen zeggen, dat zulke verhandelingen over de godsdienst niet nieuw zijn. Maar dit is een verwijt dat met meer recht te richten zou zijn aan boeken uit het tegenovergestelde kamp. Wat zulk een boek lezenswaard maakt, is ten eerste dat het goed geschreven is, ten tweede dat het een uitgebreide stof in een compacte behandeling samenvat en ten derde dat de dingen zo bewonderenswaardig duidelijk worden gezegd. Dit is misschien Amerika's bijdrage tot de discussie over de godsdienst, voorzover ze nu komt van de kant van de kritisch-individualistische zijde. Men zou naast de „Nature and Destiny of man” van de thans in zo hoge koers staande theoloog Dr Niebuhr, dit boek moeten lezen om te beseffen, waarover het theologisch gesprek van onze tijd werkelijk gaat, als men voorbij kan zien aan de ephemere theologische scholen, die meer deining veroorzaken dan geschiedenis maken. In het boek van Niebuhr wordt veel meer aan cultuurfilosofie gedaan, Mencken houdt de aandacht bepaald bij wat hij noemt de embryologie, anatomie, physiologie en, bij wijlen, pathologie van de godsdienst.

Wat ook dit Voltairiaanse boek onderscheidt is de bij deze scepticus opvallende toon van bewondering voor de schoonheid van de Bijbel. Het Christendom heeft volgens hem trouwens niet alleen de grootste literaire schoonheid voortgebracht maar ook: no other religion is so beautiful in its very substance.

Het laatste hoofdstuk over de toestand van heden is geheel nieuw. Zeer waardevol is de uitvoerige bespreking van de nieuwste, voornamelijk Amerikaanse literatuur over de godsdienst.

P. SCHMID-AMMANN, *Der politische Katholicismus*. Verlag „Nation”, Bern. 2. Aufl., 1945.

De toenemende invloed van het politieke katholicisme in Zwitserland heeft de schrijver er toe gebracht, zich met het verschijnsel in het algemeen en met de Zwitserse verhoudingen in het bijzonder bezig te houden.

Twee punten moeten hierbij vooral in het oog gevat worden. In de eerste plaats, dat het katholicisme een in de tijd en ruimte

uitgestrekte instelling representeert, die de grootste tegenstellingen in zich verenigt, waaruit haar invloed en machtsuitbreiding te verklaren zijn en die ook steeds haar zwakte openbaren. De R.K. Kerk is een godsdienstig heilsinstituut, ze is evenzeer een politieke machtsvorming. De twee functies die zij verricht, kunnen gescheiden worden, zij worden in de regel gezamenlijk uitgeoefend. Hierin ligt de feitelijke dubbelzinnigheid van haar werking besloten. In de tweede plaats moet wel begrepen worden, dat de pauselijke Kerk wegens haar inrichting een tendentie heeft naar het autoritaire en ondemocratische. Hoewel zij zich liefst met reactionnaire staatsvormen verbindt, kan zij zich heel goed aan andere situaties aanpassen en het in werkelijkheid met elke staatsvorm vinden, indien haar belang dit eist.

De schrijver gaat in het kort na, welke beginselen aan de verhouding van Kerk en Staat ten grondslag liggen en behandelt summier de recente geschiedenis waarbij de R.K. een rol speelde: het fascistische Italië, het Franco-regiem in Spanje, het austrofascisme, de klerikale politiek in Hitler-Duitsland en in Frankrijk. Hoezeer de politieke intrigues van de Kerk in conflict geraken met de eenvoudigste eisen van christelijke moraal en menselijkheid, blijkt uit de citaten, die de schrijver aanhaalt — merendeels uit katholieke auteurs. Een dezer schrijvers omschrijft aldus het politieke katholicisme: het zich zelf willen doen gelden in de wereld om aardse voordelen te winnen onder de voorspiegeling godsdienstige belangen te handhaven. Het is van mening dat, heeft men tevoren maar de aardse macht en de nodige wereldlijke invloed, het dan gemakkelijker is ook voor het geestelijke te zorgen, terwijl de ervaring toch steeds is, dat een verwereldlijkte en voor een machtspositie in de wereld gebruikte godsdienst tot bedorven zout wordt.

De schrijver ziet met zorg dat Zwitserland door het politieke katholicisme een toevluchtsoord wordt van de reactie en vraagt zich af hoe de geest van zatgeworden bezitsburgerdom, onwaarheid en democratische schijn, die dit mogelijk maakt, bestreden moet worden. Hij doet een beroep op zowel katholieken en protestanten voor die toekomst te strijden, die „de arme, de kleine man, het volk, de gerechtigheid” behoort.

AAN DIT NUMMER WERKTEN O.A. MEE:

M. Mok, geb. 1907

Publiceerde romans, lyrische (Verloren Dromen) en epische poëzie (Kaas- en Broodspel; Exodus; de Vliegende Hollander).

SONJA PRINS

Richtte in 1930 het eerste, drietalige letterkundige tijdschrift op, „Front” (Servire) en publiceerde in 1932 een bundel verzen, „Proeve in strategie” (met een inleiding van V. E. van Vriesland en H. Marsman). In voorbereiding een nieuwe bundel „Terugkeer” (ontstaan in kamp Ravensbrück).

MR L. DE BOURBON, geb. 1908

Redacteur De Gelderlander 1933—1935, Redactie-secretaris Soerabaiasch Handelsblad 1935—1938. Van 1938—1946 burgemeester geweest resp. van Escharen-Gassel en Oss. Sinds Juni 1946 uitsluitend lit. arbeid.

Poëzie: o.a. Reisverhalen (1931), In ballingschap (1939).

Proza: o.a. Het licht achter Golgotha (1934), Twaalf maal Azië (1941), Samenspraak met Arthur (1947).

THEUN DE VRIES, geb. 1907

Voorheen bibliothecaris en journalist; voornamelijk romanschrijver, ook dichter en essayist.

J. W. BEZEMER, geb. 1921

Studeerde van '39/40 geschiedenis aan de Universiteit te Leiden; candidaatsexamen 1942 aan de Universiteit te Amsterdam; studeert thans te Amsterdam Russische geschiedenis o. l. v. Prof. Bekker.

DE TIENDE MUZE

*Een reeks vertalingen uit het Grieks en Latijn onder redactie van
Dr Ida G. M. Gerhardt en Dr D. Loenen.*

I PLATO'S VERDEDIGING VAN SOCRATES,

vertaald door Dr D. Loenen

II LUCRETIUS, DE NATUUR EN HAAR VORMEN,

Boek I en V, vertaald door Dr Ida G. M. Gerhardt

In deze serie zullen alleen vertalingen opgenomen worden, die aan de hoogste eisen voldoen, zodat de Nederlandse lezer, die zelf Grieks en Latijn niet of slechts met moeite kan lezen, de belangrijkste letterkundige producten der antieke cultuur in de best denkbare vorm kan leren kennen.

Prijs I f 2.50 gebonden; II f 4.95 gebonden.

Verkrijgbaar in de Boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS N.V. - ARNHEM

Nieuwe Uitgaven van
Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V.

★

Dr C. J. SCHUURMAN
ER WAS EENS... EN ER IS NOG

Inleiding tot de sprookjeswereld van symbool tot werkelijkheid

Dit is eigenlijk een boek met voor de oningewijde verbazingwekkende openbaringen. Aan de hand van 21 bekende sprookjes van Grimm toont de schrijver – de bekende psychiater – aan, dat de sprookjes geenszins de toevallige fantastische verhalen zijn, voornamelijk bestemd voor kinderen, waarvoor zij nog al te dikwijls worden gehouden, maar intuïtieve wijsheid bevatten, met een welgefundeerde inhoud, stammend uit de oerervaringen der mensheid. Deze wijsheid betreft het meest essentiële van het mensenleven: de vervulling van zijn bestemming, en wel langs de weg der bewustwording. In symbolische taal, die aan elke trek van het sprookjesverhaal een diepe betekenis geeft, wordt er in verbeeld, hoe de ziel ontwaken kan, welke gevaren haar bedreigen en hoe zij zich daartegen te weer kan stellen. Niet minder belangwekkend is de overeenstemming tussen deze symbolische taal en de beelden van onze dromen, waarin het in wezen om dezelfde problemen gaat. Zo kon de schrijver in deze psychologische beschouwing over oeroude sprookjes tegelijkertijd de hedendaagse mens de weg wijzen naar de vervulling van zijn schoonste mogelijkheden.

Prijs f 7.90 gebonden

☆

Mr A. LÜHRS
BURGERLIJK EN SOCIALISTISCH DENKEN
Een sociologische studie

De schrijver, hoofdbibliothecaris ter secretarie van Rotterdam, heeft in dit boek in een glasheldere stijl, duidelijk gemaakt, dat de „burgerlijke” en „socialistische” overtuigingen in laatste instantie niet berusten op verschillende politieke denkbeelden, maar uitingen zijn van een verschillende innerlijke gesteldheid, die ook historisch is bepaald. Naar wij menen bestaat er geen werk in onze taal, waarin, in zo'n kort bestek, een zo duidelijke uiteenzetting is gegeven van aard en wording van deze twee denkwijzen, die van zulk een groot belang zijn voor heden en toekomst. Geen wonder dan ook, dat de schrijver zijn werk besluit met een duidelijke bepaling van zijn standpunt ten opzichte van de huidige problemen van het socialisme.

Prijs f 5.95 gebonden

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL